

POPÜLER KÜLTÜR AÇISINDAN "İDEOLOJİ" KAVRAMINA İLİŞKİN YENİ YAKLAŞIMLAR

Doç. Dr. Ünsal OSKAY

"İdeoloji" Kavramının Ortaya Çıkışı

"İdeoloji" sorunu, meta (mal) ekonomisi ile birlikte geniş boyutlara ulaşmış bir sorun. Popüler kültürle de yakından bağlantılı. Bunun başta gelen iki nedeninden hemen anlaşılacak olanı, çağdaş popüler kültür öge ve türlerinin (formlarının) mekanik yeniden-üretim teknikleri ve yöntemleri ile üretilmesi; meta olarak dağıtılması; üreticisi ile tüketicisinin farklı uzam (mekân) ve yaşam denemlerinin (kültürlerin) insanları olması; tüketicisinin popüler kültür nesnelere ilişkin üretim sürecine ilişkin bilgilenme ve etkileme olanaklarının dar oluşu; tüketicinin beğeni ve arayışlarının üretimin gerçekleştirildiği atelyeleri, üretimlikleri (fabrikaları), plak basımevlerini, basımevlerini, radyo ve televizyon şebekelerini *beslemyankı* (feedback) aracılığı ile etkiler gibi gözüксе de, aslında bunlara bağımlı oluşudur. İkinci nedeni ise, popüler kültür nesnelere ilişkin, bunlardaki içeriklerin, üretim süreci içindeki konumları itibarıyla belirli bir temel sınıf sayılamayacak, daha doğrusu, sosyo-politik anlamda bir "sınıf" özellikleri taşıdığı söylenemeyecek katmanların *amorf* bir görünüm içinde sürdürdükleri günlük yaşamları içinde tüketilmekte oluşu; içerikleri ya da biçimleri yönünden yapabilecekleri etkileri anlamak için, kendileri kadar, tüketicileri olan bu amorf topluntuların kaprisli, gerçek dünyaya aldırılmaz görünümünün karışıklığını ve dağınıklığını anlamlı bir bütünlüğe kavuşturmak için tüketicilerin yaşam biçimlerine bakmak gerektiğidir. Başka bir deyişle bu yaşamın gerçek yanı (varoluşlarının özdeksel koşullarını nasıl sağladıkları ile, bundan kaynaklanan ve bunu "açıklamak", bunu yeniden-üretmek için oluşturulmuş gerçek yaşamın "fantazya" (düşsel) görünümlü yansımaları arasındaki çakışıklığı gözönünde tutmak zorunludur. Popüler kültür nesnelere ilişkin ideolojik etkilerinin bir yandan üretim aşamasında belirlenebilen etkenlere, bir yandan da tüketicinin kamusal ve özel (kişisel) yanları gitgide içiçeleşen kendi

yaşamındaki etkenlere göre belirlenmekte oluşu; bu nedenle de, oldukça çok etkenli, değişken, birbiriyle çelişik yanlar taşıyan bir işleyişi oluşudur.

Popüler kültürün, ilk elde belirtilmesi gereken özellikleri bunlar olunca, popüler kültürün ideolojik işlevlerini inceleyebilmek için, ideoloji sorununun da, popüler kültürün bu özelliklerini incelemeye yatkın bir biçimde ele alınması gerekmektedir. Başka bir deyişle, çağdaş toplumlarda *ideolojinin*, hegemonik ideolojiye dönüşmüş durumunda bile, yalnızca rijit, değişmez, kendi içinde bütünüyle tutarlı, çelişkisiz bir olgu olarak ele alınması durumunda saplanılan bazı açık yanlışlıklara düşmemek için, ideolojinin gerek *ism-olarak ideoloji* ve gerekse *hegemonik ideoloji* olarak oluşumuna ve işleyişine ilişkin bazı yeni değerlendirmelerin gözden geçirilip tartışılması gerekmektedir.

Bu incelemede temel konumuz bu olacak.

İdeoloji sorunu, günümüzde, çoğu kez, belirli bir toplumsal düzeni yasallığa kavuşturan ve yanlış-bilinç üreten hegemonik ideolardan oluşan homojen (benzeşik) ve oldukça rijit bir yapı olarak düşünülmektedir. Bunların tipik örneği, Frankfurt Okulundan Althusser'e kadar uzanan ve herbiri çok farklı yerlerden yola çıkan yazarlardır. Bazılarına göre, ideoloji, yeni bir toplumsal yapı kurmaya yönelik siyasal hareketlerin görüşlerini dile getiren; yeni toplumun nasıl bir toplum olacağını anlatan bir "ism"dir. Buna örnek Alvin Gouldner'ın çalışmalarıdır. Bazıları da, ideolojiyi başat ideolar olarak görmekte; ideolojiyi belirli bir toplumsal formasyon içinde insanın dış gerçekliğini kurması için gerekli işlevleri yerine getiren başat ideaların topluluğu olarak tanımlamaktadır. Bu görüştekilerin en ünlüsü ise Talcott Parsons idi. Yeni örneklerinden biri de Peter Berger ve Thomas Luckman'ın çalışmalarıdır. İnsanbilim (antropoloji) açısından yola çıkanlardan bazıları ise, ideolojiyi, evrensel bir mit'ler dizgesi (sistemi) olarak görmekte. Örneğin Lewis Feurer. Toplumbilimden yola çıkan bazıları ise, ideolojileri siyasal "izm"lerle eşit şeyler saymaktadırlar. Örneğin, Daniel Bell.

Ayrıca, gündelik konuşmada şimdi bile süren bir başka anlayış da, "ideolojik" dediğimiz şeylerin bilimsel olmayan, kitlelere seslenen, sanatsal değeri düşük şeyler olduğunu ileri süren üstü-örtülü bir onamadır (kabul etmedir). Örneğin, TV dizilerinde "hedef-kitle" sıradan insanların milyonlarcasından oluşan ve beğeni düzeyi düşük topluntular olduğu için bu tür dizi-filmlere "ideolojik" denmekte, ama *Suç ve Ceza* romanı için böyle birşey düşünülmemekte, onun

evrensel insan'a seslendiği onanmaktadır. Ya da, bilim, eleştirel kuram vb, gibi "rafine" çalışmaları ideolojik saymayız da, işçi sendikalarının ve belirli partilerin yayın organlarında çıkan incelemeleri, yazıları, haberleri "ideolojik" saymakta tezcanlılık gösteririz. Aslında, belirtmek bile gereksiz, herkes kendinden yana olan açıklamaları kayırmaktadır, böylelikle! Polemiklerde, karşı tarafın söylediklerini saygınsızlaştırmak için, "ideolojik" diye etiketlemiş oluyoruz böylece! Bunun da ardındaki bir ikinci kullanımında ise, ideoloji terimi, belirli sanat, düşün ve sav türlerini betimlemiş olmak için kullanılmaktadır: yukardaki *Suç ve Ceza* ile, TV dizileri gibi. "İdeolojik" demek, sanat olmayandır, bilim olyandır.

İdeoloji kavramı, ilginçtir ki, hem gerçekliği gizleyen ideoloji, hem de yeni toplumsal yapılar içinde insanları harekete geçirecek izlenceler anlamında kullanılabilir. Böylece, ideoloji denen olgu hem insanları ve toplumları değiştirip ileriye götürmeye yarayabilen bir anlatım biçimidir, hem de tutucu ve insan'ın kendi gerçekliğini kavramasını önlemeyi amaçlayan bir yanlış-bilinç üretimi düzeneğidir bu kavramlaştırmaya göre.

İdeolojiyi bir "izm" biçimi olarak görenler, toplumdaki ideolojinin içinde, aynı anda, hem hegemonik ideaların bulunduğunu; hem de varolan dizgeye karşı çıkan eleştirici idealardan oluşan bir başka ideolojinin (başat durumda olmaksızın) de bulunduğunu söylemektedirler. Bunlar işlevsel kuramdan yararlanan bir çözümleme (analiz) yaptıkları için, ideolojinin baskılayıcı işlevleri olduğunu ayırmısayamamakta; olanı, olması gereken gibi görmekle yetinmektedirler. Bu kişiler, belirli bir toplumdaki başat idea'ların hep birlikte bir yapı kurarak toplum içindeki insansal ilişkilerin iyi ve etkin işletilmesine yaradığını; bunların toplumun çeşitli öge ve kesimleri arasında bir bağ oluşturduğunu ileri sürmektedirler. Bu sırada hegemonik ideolojinin karşısında (başat kültür karşısındaki çeşitli alt-kültürler gibi) çeşitli alt-ideolojilerin yer aldığını; hegemonik ideolojide bile çelişkiler bulunduğunu söylemekte; fakat, çeşitli ideoloji alanlarında bu çatışkın ögeleri arasındaki etkileşimden sonra ortaya gene de hegemonik ideoloji diye bir olgunun çıktığını vurgulamadıkları için, bir yandan, izm-olarak ideolojiden hegemonik ideolojiye nasıl ve niçin geçildiğini incelememiş olmakta; bir yandan da ideolojinin yapısını karşısız bir salt dengeye dayanan seçeneği bulunamayacak, çıkışı olmayan bir yapı biçiminde açıklamış olmaktadır. Toplumsal yaşamın sürmesi ile, ideolojinin bu kavramsallaştırılma biçimi, bir yerde, var-olanı haklılaştırmakta, gündelik yaşamın bilinç düzeyini aşamamakta, çeşitli ideolojilerin zıt nitelikteki çeşitli çıkarları maskeleyen

araçlar olduğunu, hegemonik ideolojinin ise bunlar üzerinde baskılayıcı bir işlevi olduğunu gözardı etmektedirler.

Bu görüşlere yakın gibi gözükten bir anlayış ise, ideolojinin yeni bir toplumsal formasyon (biçimi) kurmaya yönelen bir sınıfın elinde iken *izm-olarak*; bu sınıf kendi toplumsal formasyonunu kurduktan sonra ise, *hegemonik ideoloji* olarak ele alınması gerektiği yolumdadır. Gelişmeye yatkın yanları olan bu anlayışa göre, ideoloji her iki durumda da bireşimli (sentetik) bir olgudur. Yani, kavramların, kuramların, imgelerin, metaforların, öykülerin ve söylencelelerin (mitlerin) bireşimli konfigürasyonudur.

İdeolojinin, *izm-olarak ideoloji* biçiminde ele alınması günümüze özgü bir yaklaşımın sonucudur. Temelde, toplumbilimcilerden gelme bir açıklama gibi görünüyor. İnsanbilimden gelen bazı yazarların yaptıkları ideoloji çalışmalarında ise, daha çok, ideolojinin var-olan toplumsal formasyon içindeki tutucu (egemen sınıfın ya da kesimlerin egemenliklerini kurmasını; egemen yanın, şiddete başvurma olanağına her an sahip olmakla beraber, bu yola gitmeye zorunlu kalmaksızın modern çağdaki gelişkin üretim teknolojilerinin gerektirdiği işgücünün toplumsal yaşama yoğun katılmasının sağlanmasıyla, sistemin gizilgüç olarak sahip bulunduğu, verimliliği daha ileri düzeylerde gerçekleştirebilmesini vurguluyorlar) işlevleri vurgulanmaktadır. Ama mitoloji, din ve hegemonik ideoloji diye üç ayrı biçimde ele aldıkları bu sorunu açıklarken üretim teknolojisinin geri olduğu toplum biçimlerinde toplumsal yapının tek bir haklılaştırıcı açıklaması varken, kapitalist topluma doğru bu haklılaştırıcı açıklamalarda karşı ideoloji dediğimiz çelişkin yanlara rağmen, hegemonik öğeleri ağır basan çok daha karmaşık yapıda bir haklılaştırıcı ve yasallaştırıcı açıklamaya varıldığı da belirtilmektedir. Örneğin, Maurice Godelier'nin açıklamaları.

İdeoloji kavramının ortaya çıkışından günümüzde kadarki gelişmelerinde de *izm-olarak ideoloji* ve *hegemonik ideoloji* ikiliğini görmekteyiz.

Burjuva toplumunun kurulması ve yeni toplumu açıklayacak "ideoloji"nin başlangıcı

İdeoloji kavramını, ilk kez, Napolyon'un kurduğu ve Fransız Devriminin felsefesi yönünde bir eğitim sistemi oluşturmakla görevlendirdiği Ulusal Enstitünün üyesi ve Devrimin partizanlarından Antoine Destutt de Tracy kullanmıştır. *İdeolojinin Öğeleri*'nde (1801-1815) bir küme aydın ile birlikte bu düşünür insanlığı derebeyci (fe-

odal) toplumun yanlış inançlarından, düşüncelerinden, kutsallıklarından kurtarmak için yola çıkmıştır. Bu yazarlar *Aydınlanma*'dan gelen inançlarının gereği olarak, insanların inandıkları *idea*'ların kökenlerini, bunların doğalarını ve toplumsal işlevlerini incelemeye yönelmişlerdir. Ereklere, derebeyciliğe karşı yeni burjuva devriminin ideolojisini; yani, derebeyci (feodal) toplumun ideolojisi olan dinin dünyayı açıklama biçimine karşı, yeni toplumun haklılaştırıcı açıklaması olan yeni ideolojiyi oluşturmaktı. Böylece, belirli bir üretim biçiminin, belirli bir toplumsal formasyonu, belirli toplumsal ilişkiler bütünüünün içinde, tarihte bir süre mitolojiyle, daha sonraları ise dinle yapılan *toplumsal gerçekliğin zihinsel yeniden-kurulması* işi, bu kere, dinden özgürleşen yeni toplumdaki Aydınlanma insanınca *idea*'ların ayıklanması ve yeniden açıklanması yoluyla varılan "ideoloji" olarak yapılmaya başlamış bulunuyordu. Ne var ki, Devrim'e kadar sınırsız bir ufkun sahibiymiş gibi gözükten Aydınlanmanın, kentsoylu (burjuva) toplumsal egemenliğinin gerçekleşmesinden itibaren, bu sonsuz ufuklarından yoksunlaştırılmasının da gündeme gelmeye başladığı görülmektedir.

Nitekim, bu ideologların çalışmalarını ilk zamanlar olumlu bulan Napolyon, bunların Ulusal Enstitüye üye olmalarını da olumlu karşılamıştı. Ama, kendi egemenliğini pekiştirmeye yöneldikten sonra, bu kentsoylu ideologların çalışmalarını "*metafizikçilik olarak*" suçlamış; yeni düzen gerçekçi, pragmatist ve saltıkçı olmaya başladığı için, Napolyon bunları kendi yönetimine zararlı bulmaya başlamış,¹ 20 Aralık 1812'deki Devlet Konseyi toplantısında "Sevgili

¹ Buradaki temel görüşüm şudur: 1789 Devriminin öncesinde ideoloji ism-olarak ideoloji idi. Kentsoylu sınıfın kendisi etrafına toplayabildiği yoksullarla, kentli küçük kentsoylu sınıfın beklentilerini de dile getiriyordu. Aydınlanmanın "geniş ufukları", kentsoylu sınıfın kendisi için, başlangıçta da, içtenlikle inanılan birşey değildi. İktidar öncesinde etrafına diğer zümreleri ve kentlerdeki küçük kentsoylu sınıfı da çekebilmek, toplayabilmek için buna katlanıyordu. Gerçek Napolyon, kentsoylu sınıfın mali sermaye ile sanayi sermayesi kesimlerinin görece henüz güçsüz oluşları nedeniyle, kentsoylu sınıfın içinden ticaret sermayesi kesimi ile küçük mülkiyetli köylüleri esas alan bir denge oluşturmuştu. Yoksul köylüler ise, silah taşımak, asker olmak, yurttaş-birey olmak ayrıcalıklarına kavuşmuştu. Napolyon'un 1789 Devriminin canlandırıldığı beklentileri "daraltması" gerekmişti. İdeologlar ile arasının açılmasının nedeni de bu idi. 1850'lerde, I. Napolyon'un "tıpkı-baskısı" olacakmış gibi görünüp, küçük mülkiyetli köylüler ile de-clase olmuşların, serserilerin, bohemlerin aracılığı ile iktidara gelen; kentsoylu sınıf içindeki diğer kesimlere karşı bile, mali sermaye ile sanayi sermayesinin egemenliğini hem ekonomik hem de kültürel düzeyde pekiştiren III. Napolyon'un da ilk işi, kentsoylu sınıfın aydınlarına ve sanatçılara çok sıkı bir sansür uygulamak olmuştur. Şiir, bu Napolyon gibi bir

Fransa'mızın talihsizliklerinin nedeni bu ideolojidir, bu hain metafizikçilerdir" demiştir. 1789 Devriminin vaatlarından demokratik nitelikte olanlarının unutturulmasına büyük önem verilen bu dönemde, Napolyon, "Fransa'yı kurtarmak için ideolojilerin değil, insan kalbinin bilinmesini ve tarihin öğrencelerinin (derslerinin) gözönünde tutulmasını" savunmaya başlamıştır!

İdeoloji nasıl bir kavram olarak bugünkü anlamıyla burjuva toplum biçimi ile birlikte oluşmuşsa, hegemonik ideoloji durumuna geldikçe kendi içindeki çelişkilerinin ortaya çıkışı da kentsoylu sınıfın iktidar oluşuyla birlikte başlamıştır. Egemen sınıfın kendi toplumsal biçiminin kültür düzeyini kullanarak daha örgün bir toplumsal ege-

dolandırıcının, özel hafiyenin, bir bohemin "sayesindedir" ki poesie pure'e yönelmiştir! Sanat ürünlerinin metalaşmasına karşı direnenlerin, baskı teknolojisinden gelen metalaşmaya onurlu karşı çıkışlarını dile getiren "sanat sanat içindir" anlayışı ise, başlangıçtaki içtenlikli tutumunun hemen ardından, peşpeşe yeni izm'ler oluşturarak bulabildiği özel topluluklarını da kuşatan yaygınlaşan meta ekonomisine yenik düşmüştür. Ama bunu uzun süre açıkca söyleyip kabullenememiştir. Bugün de meta ekonomisi içinde satılan öykü, şiir, roman betiklerini az sayıda bastırıp, tek tek numara vererek sanatçının ürününe özgünlük ve bireylik kazandırmak, sanatın tüketicisi ile üreticisi arasında dolaysız, kişisel bir ilişki kurmak çabalarını sürdürmeye çalışanlar görülmektedir. Bir özlemi canlı tutma ereğiyle yapılyorsa hoşgörülebilecek bu tür çabalarda erek meta ekonomisinde sanat ürünlerini metalaşmaktan kurtarmanın olanaksızlığını gözardı etmek; bu işin, sadece sanatın modernist tutumlarıyla olamayacağını görme gereğini önemsememek ise, buna karşı uyanık olmak, en başta, sanat kamusunu aydınlatmayı üstlenen eleştirmenlere düşüyor. İnsanın bireyliğini korumanın, modernleşmenin benimsenen nimetlerinin yaygınlaşmamasından yana bir bireyci yaşam içinde yapılan sınırlı modernleşmelerle olamayacağı; çağcılışmanın yarattığı insansal sorunların çözümünün narsizim ile nihilizm arasında gelip giden bir modernizm ile değil, modernleşmenin kısıtsızlaştırılmasını sağlayacak yolların günümüz insanının varoluşsal koşulları açısından neler olabileceğini açıklıkla anlatacak, sezdirecek direngin, sevecen, insana güvenen bir sanatsal modernizmle olabileceğini bilmek gerekiyor. Kendi yenik-benliğini yüceltme ya da —tersi durumda da— horlamaya oranla, bu tür bir sanatsal modernizmin sanatçı için de çok daha geniş bir yaratı özgürlüğü sağlayacağı düşünülemez mi?

Metalaşmaya karşı sanatın ve sanatçının direnişi, sanatçının kitaplarına tek tek numara vermek gibi çocuklaştırmalarla değil, bu toplumsal konumun aşılmasına katkıda bulunacak tutarlı bir modernizmle olabilir. Bu tür bir modernleşmeye erişmenin yolu ise, Marx'ın yüz yılı aşkın bir süre önce bile belirttiği gibi, istese de istemese de modernist sanatın da meta ekonomisinin içinde yer almakta oluşunun bilincine varmaktan geçiyor. Modernizmin yaşadığımız kısıtlı modernleşmeyi aşabilmek için biçimsel arıtılmaların tümüne rağmen kurtulamayacağı temel gereksinimi olan direnginliği de Baudelaire'in, Melville'in, Marx'ın, farklı farklı dillerle evrensel insana yaraşan bir düzeyde anlattıkları gibi, bunun bilincine vardikten sonra kazanılabilir.

menliğe yönelmesi için yeterlikli bir ideoloji üretmeye çalışmaya başlaması ile birlikte bu ilk ideologların Napolyon tarafından metafizikçilik ile suçlanmış olmaları, bu bakımdan, siyasal düzeye ağırlık veren bir ideolojik çalışma olmuş ise de, Napolyon'un kültürel düzenlemeleri de savsaklamadığı bilinmektedir. Devleti, hukuk dizgesini, polisi, orduyu, askerlik mesleğini kuran ya da yeniden biçimlendiren hep Napolyon olmuştur. Küçük mülkiyetli köylülere, Marx'ın belirttiği gibi, dünyanın durdurulacağı umudunu veren de o olmuştur. Savaş ganimetlerinin bunda katkısı olmuştur. Fransa'da köylünün asker olması, —Vichor Hugo'nun tambir hayranlıkla söylediği gibi— Fransızcanın ulusal bir dil durumuna gelebilmesi, yoksul ile zenginin aynı "devrim bayrağı altında" toplanması, yurttaş olarak eşit olmaları, medeni kanunun, kamu hukukunun düzenlenmesi, ticaret hukuku çalışmalarının başlatılması da bunlar arasındadır. 1830'larda ise bu kez ekonomik düzeyde (alanda) yeni ideolojilerin oluşumu başlamıştır. 1850'lerden 1870'lere kadar ise, toplumsal alanda (özel yaşam, aile yaşamı, eğitim, toplumsal yeni grupların çıkışı, yeni toplumsal kurumların oluşumu); kültürel alanda (değerlerde, dinde, sanatta, bilimde, felsefedeki hedonizme yönelim ve ucuzlatılmış biçimleri ile bunun orta sınıfa da açılmasında, bireysel kurtuluşçulukta, yetkileri daraltılan bir dinde, bilimde pozivitizme dayanan yeni anlayışta) ideolojik dönüşümler gerçekleşmeye başlamıştır.

Başka bir deyişle, kapitalist sınıfın, derebeyci (feodal) toplumun yerine kendi toplumsal biçimini (formasyonunu) kurması öncelikle siyasal düzeyde başlamış ise de, daha sonra ekonomik düzeydeki gizilgüçlerinin (potansiyellerinin) olanak ölçüsünde genişçe bir bölümünü gerçekleştirmek için, toplumsal ve kültürel alandaki yeni düzenlemelere başlamıştır. Beri yandan, ekonomik düzeyin artan verimliliği, toplumsal ilişkilerdeki çeşitli düzenlemelerin kiteselleştirilmekte olan çağdaş insan tarafından olurlanmasına (kabullenilmesine) görece bir ussallık görünümü kazandırmıştır. Üçüncü Napolyon döneminin, bu hesaplı ve tutarlı gelişmeler sayesinde, ikili bir özelliği olması da bu açıdan ilginçtir. Ekonomik düzeyde, egemenlik mali sermaye ile sanayicilere geçmektedir. Egemen sınıfın diğer alt-kesimleri bu ileri ögelere bağımlı kılınmaktadır. Siyasal düzeyde ise, önceleri kendilerine yakın biri olmasa da, düzene çekidüzen vermek için bu kesimlerce bulunmuş "kiliseyi kurtaracak şeytan" olan III. Napolyon ve onun lumpenleri, aldatılmayı bekleyen küçük mülkiyetli köylüleri, "devlet" sayesinde zenginleşmiş, yükselmiş yüksek memurlar ve devlet müteahhitlerini kullanarak öne geçmişlerdir. Bu

kadrolar, kendilerinden beklendiği gibi, "doğru olanı yaparak" mali sermaye ile sanayi sermayesinin yolunu açmışlar; kendileri için ise, rüşvete, yolsuzluğa ve eğlenceye açık, barikatlardan temizlenmiş, Offenback müziği ile yaşanan bir Paris yaratmakla yetinmişlerdir. Toplumsal ve kültürel yaşamda ise, bu değişimlere katılmayan, eleştiren, ama toplum dışı kalma olanağını yitirmiş çağdaş insan, Baudelaire'in günlerini yaşamaktadır - yenik düşmüş bireylik, fantazyaya düzenlemeleriyle toplumsal yaşama katılma, meta kültürünün tüm insan ilişkilerini tüketim ideolojisinin buyruğuna uygun yönde araçsallaştırması, kitle iletişiminin bu yöndeki gelişmeleri. Kısacası, Victor Hugo'nun eşitliğe ve kardeşliğe uygun bulduğu yeni toplumsal ilişkilerin, bir diğer açıdan bakıldığında örneğin şair Baudelaire'in deyişiyle "fraternal bir fuhşa" dönüşmesi.²

² Hemen belirtiyim ki, Baudelaire'in direnen modernizminde, yeni dönemin insanlar arası ilişkileri "kardeşçe bir fuhuş" sayılmaktadır. Bunda, insandan ya da toplumdaki kaçış felsefesi bulunmamaktadır. Kalabalıkların, bu ilişkilerin gerçekliğini saklayan, algılanmasını zorlaştıran "zehirleyici" yanı kadar; kalabalık içinde yaşayan insan'ın direnişinin, yaşamı sürdürmek için verdiği uğraşların yükseltildiği yanı da vardır. Barikat arkalarındaki direnme günlerinin yenilgiyle sonuçlanması bile Baudelaire'i non-social bir tutuma yöneltememiştir. Bu nedenle, Baudelaire'in kapsamlı ve direngen, ergilce olan modernizminin bu yanlarını göremeyip, onu ondokuz yaşında yakalandığı frengisi ile, Paris'te yaşayan Belçikalı bir mali sermaye sahibi borsacının metresi olan beyaz, uygar sevgilisine bir gecelik başarısız denemesine rağmen ona yaklaşamaması ile; annesine olan tutkusuna (ki bu da sıradan bir tutku değil, Baudelaire'i hariciyeciyi yapmaya çalışan, onu çok erken yaşta yitirdiği öz babasının bıraktığı serveti dilediğince kullanmaktan alakoyan üvey babasına karşılık, sevilen, affedici, yargılamayıp sadece seven bir anneye olan tutkudur) ile açıklanabilecek bir modernizmin şairi sayanların görüşü, Baudelaire'in şiirinin metaforik bir dille yansıttığı modern yaşamı anlamamış olmaktadır. Öte yandan, kaldı ki, ateşli bir kadın olan —lesbienliği de ayrı— melez metresi Jean Duval ile ilişkisini yirmi yıl sürdürebilmiştir. Ama bunun da birçok başka yanları vardır!

Oysa bir başka soy modernist olan Melville gibi, onun şiiri ve sanatı, o istese de kendisini gerçek-dünyaya ve onun nimetlerinin paylaşılmasına katılmaktan alakoyan bir niteliktedir. Baudelaire'in şiirindeki metaforik anlatım, meta ekonomisinin tüm toplumsal yaşamı biçimlendirecek duruma geldiği bir dönemde lirik şiiri yaşatmanın uğraşı içinde oluşturulmuştur. Geleceğin zihinsel yönden daha gelişkin insanının bilişsel açıklamasına göre bulunmuş bir anlatımdır. Tıpkı, Melville'in 1850'lerde *Moby Dick* ve *The Confidence Man* ile, 1880'lerde ise *Bily Budd*'la, toplumsal egemenliğin masculine bir kültürle bağımlı kitleler arasında iyice pekiştirildiği bir dünyaya direnirken geleceğin insanına seslenmeye yönelmesi gibi. İlginç olan şu ki, gerek Baudelaire'in, gerekse Melville'in insandan, toplumdaki, kalabalıktan kaçışı savunmadıkları açıktır. Baudelaire'in gemiyi Madagaskar yakınlarında terkedip Paris'e dönmesi (1842); şiirlerinde kalabalığı hem zehir, hem kurtarıcı olarak görmesi; Melville'in ise *Pierre*'de toplumsal bir dramın bireysel olarak çözümlenmesinin melodrama varmak zorunda olduğunu göstermesi; *Moby Dick*'te ise Ahab'ın, gemisinin New Bedford'dan

İdeoloji kavramının anlaşılmasında en önemli dönüşüm, gene o yıllarda Marx ve Engels ile başlamıştır. *Alman İdeolojisi*'ne kadar (Paris'teki ilk çalışmalarının başlangıcı 1844-45, yazılması 1845-46), *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, *Yahudi Sorunu*, *Ekonomik ve Felsefe Elyazmaları* ve *Kutsal Aile*'de Hegel ve Feuerbach'a kadarki düşünürlerin ideolojilerinin eleştirileri yapılmıştır. Ama Marxist bir ideoloji kavramı kullanımına yönelme henüz yoktur bu ilk yıllarda. *Alman İdeolojisi*'nde ise Marx ve Engels, o zamana kadarki başat görüşe cepheden ve açık bir eleştiriye geçtikleri için, "yerden göğe doğru yükselen bir felsefe" oluşturmaya yönelmişler; "insan'a erişmenin yolu, insanın söylediklerinden, düşlediklerinden, anlattıklarından ya da insana ilişkin olarak anlatılan şeylerden değil, gerçek, etkin insanlardan, insanların yaşam süreçlerinden geçer" anlayışı içinde yeni bir açıklama geliştirmeye başlamışlardır. Ahlâk, din, metafizik ve ideolojiler kendi başlarına gelişebilen, kendi başlarına tarihleri olan şeyler sayılmasa da, artık, insanların kendi özdeksel üretimlerini, özdeksel ilişkilerini ve gerçek varoluşlarını, geliştirmeleriyle birlikte değişip gelişen şeyler olarak açıklamaya başlamışlardır. Maddi yaşamlarının koşullarını geliştirdikçe, bunun yanı sıra kendi düşüncelerini ve düşünce ürünlerini de geliştiren insanların, böylece, yaşamlarının maddi koşullarını geliştirdikçe daha gelişkin bir bilinç kazanabilecekleri savunulmuştur *Alman İdeolojisi*'nde.

Marxist kurama göre ideoloji, son çözümlemede, üretim biçimi tarafından belirlenen bir olgudur.³ Marxist kuram, daha çok, kapitalist sınıfın egemen olduğu modern Batılı toplumun çözümlemesinden yola çıktığı için ideoloji kavramı da çoğunlukla bu sınıfın hegemonik ideolojisi olarak incelenmiştir. Aydınlanmanın genel vaat-

ayrıldığı an ereğinin *Moby Dick*'i öldürmek olduğunu söyleyip, tayfaya da bu ereği anlatmakla birlikte, hemen sonra, kaptan köşkünün küpeşelerinde düşünüp, insanları gelecekteki bir erek için birarada tutabilmek için onların gündelik yaşamları için gerekli olan balina avlarına, hiç aksatmadan, tıpkı eskisi gibi katılmaya devam etmesi bunun bilinçli örnekleridir.

³ Buradaki ekonomik düzeyin tek yanlı, her zaman aynı etkinlikle başatlığını yürüten bir başat değişken olarak vurgulanmasıyla ilgili olarak, sonraki yıllarda Engels'in söyledikleri bilinmektedir. Bunun, zorunlu bir vurgulama olduğunu, kuramsal çalışmalar için gerekli rahatlıktan uzak geçen siyasal polemiklerden zaman bulamadıkları için, ekonomi ile diğer düzeyler arasındaki karşılıklı etkileşimi her zaman yeterince vurgulayamadıklarını; ama karşıtlarına yanıt vermek ya da onların şimdi bile başat durumdaki görüşlerini yıkmak için değil de, bir belli tarih dönemini açıklamak için yaptıkları çalışmalarda bu abartmanın bulunmadığını; ekonomiye tek yanlı denecek kadar ağırlık veren bazı genç Marxistlerin işi abarttıklarını belirttiğini 1890'ların ilk yıllarındaki iki mektubundan biliyoruz.

larına, iktidara geldikten sonra da bunlar meşruiyetini sürdürmesine yararlı olacağı için, sahip çıkar gibi görüldüğü halde; kendi toplumsal oluşumunu tam olarak kurduktan sonra bundan vazgeçmiş görünen, Devrim öncesi ütopyalarının insan eliyle gerçekleştirebileceğini ayımsamasından ürküntüye kapılan burjuvazi sonraları Aydınlanma geleneğini sınırlı bir izleneye indirgemıştır. Bu olgudan yola çıkan Marxist düşünürler, inceledikleri temel toplum biçimi olan kapitalist toplumda ideolojinin başat olanının kapitalist sınıfın ideolojisi olduğunu vurgulamışlardır. Bu çerçeve içinde ele aldıkları ideoloji sorununu incelerken, bu ideolojiyi olumlu karşılamamışlardır. İdeolojiyi, Aydınlanmanın herkes için yapılmış vaatlarına bağlı olarak benimsenmiş beklentilerin tersine, varolan toplumsal düzeni olduğu haliyle yasallaştıran; insan'ı varolanı aşmaktan alakoyan; bunu, *İnsan*'a ilişkin bir yetersizlik ve bir olanaksızlıktan ötürü değil, belirli bir toplum biçiminin egemen sınıfının ayrıcalıklı toplumsal konumunu sürdürmek için yapan; akla ve kazanılmış olanaklara ters düşen, bunların bile gerisinde kalmış bir idea'lar bütünlüğü olarak incelemişler ve olumsuz karşılamışlardır. Evrensel gibi ve ussal gibi görünmesine; hatta, her zaman için bir gereklilik ve doğal bir olgu gibi görünmesine karşın, ideoloji belirli bir toplumsal düzeni yasallaştırdığı ve belirli bir egemen sınıfın egemenliğine yardımcı olduğu için illizyondur (yanılsama), yanlış bilinçtir ve bir yanıyla tarihseldir. Hatta, bazı yazarlara göre, Marx'ın ideoloji konusundaki sakıncanlığı (ihtiyatlılığı) o dereceye varmaktadır ki, 1845-46'da Engels ile birlikte yazdığı *Alman İdeolojisi*'ni sağlıklarında hiçbir zaman yayınlamamıştır. 1846'dan sonraki tüm çalışmalarında ideoloji kavramı ile, sadece, egemen sınıfın ideolojisini kastetmiştir Marx. Egemen sınıfın ideolojisi ile savaşımın etkin bir aracını ortaya koymak için yaptığı kendi çalışmalarını ise, yalnızca işçi sınıfının ideolojisini oluşturmak için değil, işçi sınıfının da, insanlığın da toplumsal yaşamın sınırsız gelişmeleriyle *Aydınlanmanın açık ufkundan* sonuna kadar yararlanabileceği bir düzeye gelmek için gerekli olan bir kuram, bir bilim oluşturmak için sürdürmüştür.

İşçi sınıfının da ayrı bir ideolojisi olduğunu söyleyen, böylece, ideoloji kavramını *Marxist kuram* ve *bilim* olarak *Marxism* kavramlarıyla birlikte kullanan ilk düşünür ve siyasal eylemci Lenin olmuştur. Lenin'de, birçok çağdaş siyaset bilimcinin belirttiği gibi, ideoloji kavramının ikili bir görünümü vardır. Bu kavramla proleteryanın ideolojisini anlatırken *olumlu* ve *ilerici* anlamda; egemen sınıf olan kentsoylu sınıfın ideolojisini anlatırken ise *olumsuz*, *gerici* ve *biimsel-olmayan* manasında kullanmaktadır bu kavramı.

İdeoloji kavramının kullanılmasının asıl yaygınlaşması ve çeşitlenmesi ise, Avrupa'daki devrimci hareketlerin yenilgisini izleyen 1920'li yıllarda başlamıştır. Devrimci hareketin, rafine aydınlar olan önderlerinden çoğu yenilgiyi kendi dışlarında aramışlar; yenilgiyi, "işçi sınıfının hareketinin, dışardan, kentsoylu ideolojisi tarafından bloke edilmesine (bekletime alınmasına)" bağlamışlardır. Nitekim, işçi sınıfının kentsoylu ideolojisinden etkilendiğini, kendi ideolojisini ise geliştiremediğini iler süren Karl Korsch, Georg Lukasc, Antonio Gramsci gibi düşünürler, "devrimin öznel koşulları" sorununu öne çıkarmaya başlayan ilk yazarlar olmuştur.

Daha sonraları ise, 1929'da *Mannheim*'in çalışmaları ile, bireyle-re ait ve psikolojik gereksinimleri karşılayan *kısmi (tikel) ideoloji* kavramı ile, bir çağın ya da somut bir tarihsel kümenin ideolojisi anlamındaki *total (tümçül) ideoloji* kavramları ortaya çıkmıştır. Total (tümçü) ideolojiyi anlamak için, Mannheim'e göre, toplumdaki sınıfların çıkarlarının total (tümçü) konumunun, grup psikolojisinin ve toplumsal ilişkilerin bilinmesi gerekmektedir. İdeolojide en önemli sorun, Mannheim'a göre, düşüncenin içine sınıf konumunu ve sınıf çıkarlarını da sokmuş olmasıdır. Bunu ilk olarak gören de, Mannheim'a göre, Marx olmuştur. Ama gene Mannheim'a göre, Marxizm de belirli bir sınıfın çıkar ve yandaşlıklarını yansıttığı için, ideoloji konusunu anlamak için Marxizm'e değil, bilgi toplumbilimine başvurmak gerekmektedir. Bunun nedeni, ideoloji sorununu "nesnel olabilecek, bunun koşullarına uyabilecek bir toplumsal küme olan aydınların" dışında yan tutmaksızın inceleyebilecek bir başka kümenin bulunmayışıdır. Soğuk savaş yıllarına doğru bu görüş, ilginçtir ki, yöntembilim anlayışındaki değişimler yüzünden daha 1930'lar gibi çok erken yıllarda Mannheim'in eleştirdiği Amerikan toplumbilimcilerince benimsenmiş ve onlarca kullanılmaya başlamıştır. Bu düşünürler, XIX. ve XX. yüzyılları "ideolojiler çağı" olarak betimlemişler, gerçeğin yantutmayan toplumbilimcilerce bulunabileceğini savunmuşlardır. Henüz genel bir toplumsal kuram kurabilecek düzeyde bir toplumbilimin geliştirilmediğini; bu nedenle de, toplumsal olguların tek tek, dar çerçeveler içinde ve betimleyici araştırmalarla ele alınması gerektiğini ileri süren bu toplumbilimciler, topluma ilişkin genel kuramların, ancak, bu yöntembilim anlayışı içinde yapılacak binlerce araştırmadan sonra ve bunların geliştireceği betimlemelere dayanarak kurulabileceğini savunmaya başlamışlardır. Ama, toplumsal olgular arasındaki karşılıklı etkileşimleri ve olguların tarihsel gelişmelerini gözönünde tutmaya istekli olmayan ampirik (gör-gül) araştırmacılıkla yetinen bu yöntembilim anlayışı ile, binlerce

yl da çalışılsa, örneğin, toplumdaki siyasal yaşamın kendisinin değil, ancak, mekanik bir düzenlilik olarak görülebilen oy verme davranışlarının gözlemlenebileceği de ileri sürülmüştür.

Bu nedenle de, 20. yüzyılı "ideolojiler çağı" olarak adlandırıp, bilimi bir ideoloji olmaktan kurtarmaya çalıştıklarını söyleyen bu bilginler, toplumdaki olguları tek tek ele alıp birbirleri ile etkileşimlerini atladıkları, tarihlerini bir yana bıraktıkları için, gerçekten Mannheim'in 1930'larda görebildiği gibi, toplumu devingen bir süreç olarak incelemekten uzak kalmışlardır. Göründükleri durumları içinde ele aldıkları toplumsal olguları, kendiliklerinden oluşmuş; toplumsal yapıyla, onun evrimi ile ilgisi bulunmayan sorunlar olarak ele aldıkları için, kurulu düzenin aşırı bozuk yanlarını (görev görememeye başlayan yanlarını) giderecek tikel (kısmi) açıklamalarla yetinmişler; böylece öznel niyetleri bunun aksi de olsa, kurulu düzenden yana bir bilim teknisyenliğine sürüklenmişlerdir. Mannheim'in 1930'larda bu yöntembilimin nereye varacağını görebilmesi ilginçtir. Nitekim, 1950'lerin ortalarında da bu kez C. Wright Mills, toplumsal bilimlerin bu yöntembilim anlayışı ile *Felsefeden ve Tarihten* korka korka sonunda kurulu düzenden yana ve klasik geleneğini yadsıyan bilimlere döndüğünü; üstelik, varolana ters düşmeyen Talcott Parsons'cı bir *genel kuramcılığı* da benimseyerek, iyice tutar-sızlaştığını yazmıştır. Bu, toplumsal bilimlerin bilim olmaktan çıkarak, varolandan yana bir "ideoloji"ye dönüşmesidir Mills'e göre. Ama, daha *Beyaz Yakalılar*'da bile egemen sınıfın her an ideolojik bir sıkılamayı uygun görmediğini; kendisinin egemenliğine yönelmiş ciddi bir tehdit olmayan alanlarda "tutarlı bir ideolojik savaşım" açmadığını; bu alanlarda yumuşak davranmayı yeğlediğini söylemiştir. Bu saptaması ile Mills, sanırım, ideolojinin çağdaş kapitalist sanayi toplumlarında rijit bir yapı taşımadığını; esnek, koşullara göre değişebilen bir işleyişi olduğunu; asıl ideolojik oluşumların, toplumsal ilişkileri bakımından aralarında daha yoğun ilişkiler bulunan sınıf ve yandaşı katmanların ilişkileri içinde bunların kendi aralarındaki yakınlıklara dayanan ortak yaşamları; çocuklarını gönderdikleri okulların aynı oluşu; sorumsuz sorumluluk denen yeni yönetim biçiminin yapısı; Hollywood'un, basının, sporun birer kitleseğence sanayiine dönüşmesi, vb. gibi olguların içinde üretildiğini ileri süren ilk toplumbilimcilerden biri olmuştur.⁴

⁴ Bu görüşlerini ise *İktidar Seçkinleri*'nde geliştirir. Yaygın yöntembilim anlayışı olan yararçı (pragmatik) deneyciliği (amprizmini) incelediği kitabı ise bildiği gibi *Toplumbilimsel Düşün*'dür.

1950'lerin ikinci yarısında, Soğuk Savaşın içinde, McCarthy döneminin sonrasında *Daniel Bell*'in adı ile birlikte anılan "ideolojinin sonu" anlayışı ise, bollukçu, çoğulcu, demokratik "Büyük Amerikan Toplumunun" sınıf çatışmasının ertelenmesini ussallaştırdığını; böylece Marxist kuramın geçerliğini yitirdiğini, köktenci kuramların toplumsal gerçekliği yanlış gösterdiğini; yaşanan toplumda artık önemli çatışmaların sınıfsal nitelikte olmaktan çıkıp etnik, cinsel vb. farklılıklara dayanan *tabakalar arası çatışmalara* döndüğünü savunmaya başlamıştır. Bu çatışmalar ise sistemin giderebileceği çatışmalar sayıldığı için, "ideolojiler çağı" bitmiş; olanı iyi işletecek uzlaşmacı ve akılcı bir çağ başlamıştır deniyordu. Bu nedenle, Bell ve bazı diğer "eski solcular" ve "köktenciler", ilginç bir rastlantı sonucu, McCarthy'cilikle aynı yılları paylaşan bu dönemde, eski görüşlerini bıraktıklarını ve artık "toplumbilimcilik" yaptıklarını söylemiş oluyorlardı. Bunlar toplumsal sorunların incelenmesinde toplumsal ilişkilerin sınıfsal boyutlarda ele alınmasını gerekli görmeyen bir yöntem bilim anlayışını da paylaşmış olduklarından, varolan toplum yapısını haklılaştıran ideolojiyi de yok gösterip ya da yok sayıp bilimi ideolojiye dönüştürmüş oluyorlardı. Ama, ortadaki yeni sorunları anlamaktaki yetersizlikleri ile, var olan düzene de yaramadıkları için, "boşlukta aydın" olmanın ruh hâli içinde aynı anda, *hem tutucu hem de köktenci* özellikler taşıyabilen kendilerine özgü görüşümleri olan yazarlara dönüştüler ve bu yanları ile önem kazandılar son yıllarda.

Amerikan toplumbilimlerinin 1950'lerdeki en ilginç gelişmelerinden biri de, Parsons'ın yaptığı gibi klasik düşünürleri pragmatist ereklerle çarpıtmak ve çarpıtarak yorumlamak akımının karşısında, Marx, Durkheim, Weber, Simmel ve Veblen gibi klasiklerin asıllarından yola çıkan bir "bağımsız toplumbilimciler" geleneğinin de kurulması girişimlerinin gene bu dönemde başlaması olmuştur. Büyük uygulamalı araştırmalar yapabilecek paraları veren vakıflardan, sanayiden ve diğer kuruluşlardan ilgi görmeyen bu araştırmacılar bilimin *bürokratik ethos'a* bulaşmadığı klasik geleneği canlandırmaya yönelmişlerdir. Bunlar, araştırmacılığa değil, araştırmacılığın ekonomik çıkar çevrelerine bağımlı bürokratikleşmiş örgütlerde yapılmasına; bunun bilimsel tecessüs geleneğine ters etkilerine karşı çıkmışlardır. 1960'larda hemen başlayan Latin Amerika'ya açık müdahaleler, Vietnam Savaşı ve Refah Devleti uygulamalarının manipülatif etkilerinin artışı yüzünden devletin geniş kesimlerden alınan kaynakların kullanımını biçimlendirmede yer yer özel sektörün ve üst-orta sınıfların canını sıkacak biçimde ve hacimde dolaysız ola-

rak işlere karışması ve sistemin kendisine handikaplar yaratacak kadar toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında rolünün yaygınlaşması sonunda, Daniel Bell gibi yazarların ileri sürdükleri "ideolojinin sonu" savının toplum yaşamının gerçekliğini yansıtmadığını düşünmeye başlayan bağımsız toplum bilimciler çoğalmaya başlamıştır. Tarih, toplumbilimciler için, kendi alanlarının vazgeçilmez bir destekçi bilim dalı olarak yeniden saygınlık kazanmıştır. Tarihsizleştirilmiş bir görünüm içinde ele alınan olguların açıklanmaya kalkışılmasının, varolanı olduğu durumuyla haklılaştırmanın en arı yöntemlerinden biri olduğu ileri sürülmeye başlamıştır.

Bugün ise toplumsal bilimlerde çeşitli alanlarda işbirliğine gidilmekte; ayrıca, kültür ve sanat alanlarındaki çalışmalardan da yararlanılmaktadır. Tıpkı Adam Smith'in, Marx ve Engels'in, Veblen'in, Simmel'in yaptıkları gibi, belli bir çağın düşünce sistemini anlayabilmek için gemi yapımı teknolojisindeki evrimlerden, dilin, akrabalık ilişkilerinin, vb., evrimine kadar her alanda toplumların ve ideolojinin evrimi arasında ilişkiler kurulmaya çalışılmaktadır günümüzde.

Bu yeni çalışmaların ideoloji sorunu ile ilgili olanları birçok bakımlardan açıklayıcı olmaktadır. Bunların en ilginçlerinden biri de, ideolojiye bir kültürel sorun olarak yaklaşan Alvin Gouldner'in çalışmasıdır. Toplumsal formasyonların, kendilerinden önceki toplumsal formasyonun içinde oluşması; ekonomik, siyasal ve kültürel düzeylerdeki savaşım ile yeninin eskinin yerine geçmesi; daha sonra, yeni bir toplumsal formasyonun bu kez kendi içinde yeni bir formasyonun oluşumunu önlemek için çeşitli önlemler almasına bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal değişimlerin kültür alanındaki görünümünü (yani, başat kültür, alt-kültürler, sapkın kültürler ve bunların karşılıklı etkileşimlerini; görelî özerkliklerini; gelişkin toplumlarda bu kısmî özerkliğin, sistemin etkinliği için daha da büyük bir gereksinim durumuna gelmesi gibi konuları) hatırlayacak olursak, bunlarla, Gouldner'in ideoloji konusundaki açıklamaları arasında önemli ilişkiler olduğu anlaşılmaktadır.

Gouldner'in açıklamaları özetle şöyle :

1. İdeolojiyi, ait olduğu toplumsal formasyonun oluşum aşamasında bir "izm" olarak ele almak; oluşumunu tamamladıktan sonra ise, toplumsal yapım işlevinden çok, yapımı tamamlanmış belirli bir toplumsal formasyon içindeki ayrıcalıklı konumlarını sürdürmeyi amaçlayan sınıf ve yandaşlarının egemenliklerini pekiştiren bir "hegemonik ideoloji" sorunu olarak ele almak yerinde olacaktır. "İzm"

olarak ideoloji, Aydınlanmadan itibaren başlayan, yeni bir toplum kurulması için ileri sürülen sistemli toplumsal kuramlar ve izlenicilerden (programlardan) oluşmaktadır. Bu bakımdan, ideolojinin sadece bir yalan, bir aldanım, bir fantazyaya olduğunu ileri sürmek eksik bir görüş olmaktadır. İdeoloji, daha gelişkin bir toplumsal formasyonun oluşumuna etkide bulunan sınıfa kılavuzluk ettiğine göre —ki burjuva devrimi bunun kanıtıdır— ideolojinin ussal bir özü, tarihsel bir gücü olması gerekmektedir. Ussallığın bir nedeni de, daha gelişkin bir toplum tasarımı kolaylaştırmaya; yani, yeni bir *dil*'in kullanımını geliştirmeye, geleneksel-toplumlardaki simge sistemlerinden farklı bu yeni *dil* ile konuşmaya yatkın oluşudur. Dindeki ve mitolojideki *İnsan ve insan* ilişkisi ile, *insan ve doğa* ilişkilerini, dindeki ve mitolojideki geleneksel dilden ayrımlı bir *dil* ile açıklamaya yatkın oluşudur.⁵

⁵ Bilindiği gibi, geleneksel toplumlardaki ideolojik anlatımda, bireysel etkinlikten çok, bireyin topluluğa başeğmesini haklılaştıran bir tutum savunulmaktadır. Bireylik arka plandadır.

Doğa ile insan arasındaki etkileşimde kullanılan araçlar (materyal kültür) ve iş örgütlenimi basit ve ilkel olduğu için, bu dönemde bağımlı konumdaki insan ile egemen konumdaki insan arasındaki kişiselleşmiş gibi görünen egemen/bağımlı ilişkisi, bireyler-arası bir ilişki olma özelliğini de aşarak, egemen kişide somutlaşmış ya da görülgünleşmiş topluluğun varlığı ile birey arasında bir ilişki olmak görünmektedir. Böylece, egemen/bağımlı ilişkisi tüm bir topluluğun varlığının yüceltimi içinde mistipiye edilmektedir. Fakat örneğin, *İlyada* ile *Odessiya* destanlarının dilleri arasındaki karşılaştırmalardan görüleceği üzere, özel mülkiyetin başlangıcında bile (hukuklaştırılması İ.Ö. 8. yüzyılda Klestines ile oluyor) tüm —olarak— gelenekle yapılan açıklamaların yanısıra, bireyin kendi kavminden uzak düşebileceği, dış kültürlerle, Truva önündeki gibi kendi geleneginin içinde iken değil, tek başına kaldıktan sonra da daha yoğun etkileşimlerde bulunmak zorunda kalacağı durumlar için de bir anlatım vardır. Troya Savaşları İ.Ö. 1000 yıllarında olmuştur. Bu tarih, 2000'lerde Anadolu'ya gelip, küçük boylarının dışında yeniden İllirya'ya ve Makedonya ile aşağı Yunanistan'a dönen Grek kabilelerinin, bundan bin yıl sonra dışarıya açılmaya hazırlanmış yıllara denk gelmektedir. Tüm olarak gelenek ile yapılan açıklamanın yanısıra, Olimpos'taki birinci sınıf tanrıların yerine, insana daha yakın olan ikinci sınıf Tanrılar ve Tanrıçaların verdikleri akla göre hareket eden, gündelik işlerini daha laik, daha bireyci değerlendirmelerle yürüten insana ait ikinci bir dünya görüşü, ikinci bir dış dünya anlatımı da bu yıllarda oluşmaya başlamıştır. Örneğin Truva Savaşlarında kavmiyle birlikte olan kahramanlara yol gösteren Olimpos Tanrıları iken, *Odessiya*'da ikinci sınıf tanrılardır. Onlar da insan'a (egemen Odessus'a), "Okyanus Irmağının ağzındaki Ölüler Ülkesindeki bilicilere başvurmasını, yurduna dönebilmek için neler yapması gerektiğini o yaşlı biliciden öğrenmesini söylerler. Bu ülke, dış dünyaya açılmaya hazırlanan Grek kabilelerin hayranlığına, hayretine yol açan; kendilerinin rastgele taşlardan duvar ördükleri bir dönemden binlerce yıl önce, geometrik hesaplamalarla yontulmuş, daha sonra yerleştirilmiş düzenli taşlardan ya-

2. Bu niteliği sayesinde de, ideoloji, kendine özgü kuralları ve mantığı olan, teknik bir dil kullanımı içinde bileşim kazanan, görelili bir ussallığa sahip bir konuşma biçimi olmaktadır. Sınırlandırılmış bir *linguistik (dilbilimsel) kod* değildir. Değişmez bir geleneğe bağlı olarak oluşmuş kuralları bulunan ve kısıtlı stereotiplere dayanan dar bir *dil* de değildir. Varolan toplumsal yaşamdan daha gelişkinin tasarımını kolaylaştıran, eleştirel söylemin aradığı nitelikte bir kültürün oluşumuna yatkın, görünüşteki anlamsal içeriklerinden bağımsızlaşıp soyutlaşabilen (örneğin, eşitlik değerinin, varolan toplumu da aşan toplum biçimlerine yönelecek sınıfların anlayış ve beklentilerine de uygun bir anlam içinde kullanılabilme yatkınlığı) bir *dil türüdür*. Tarihsel gelişmeye —kullanmayı bilen elinde— açık bir “gelişkinleştirilmiş simgeler” dizesini içermektedir. Varolan toplumsal yaşama alternatif oluşturabilecek yeni toplumsal yaşam biçimlerinin tasarlanmasını kolaylaştıran bir dil olma görevi de yüklenebildiği için, *izm-olarak ideoloji iken* (yani, daha gelişkin bir toplumsal biçimlenmeye geçmenin yararlarını, yollarını ve bunun için yapılması gereken işleri anlatan bir kullanım içinde iken) *ideoloji status quo’yu* aşabilen ve eleştirel bir dildir. Bu dönemde ideoloji, toplumsal eleştiriye katılanların kendi aralarında paylaştıkları *bir ortak*

pılan tapınaklar, piramit mezarlar yapmış bir eski uygarlığın akıl almaz ülkesi olan Mısır’dır. Ölüler Ülkesindeki yaşlı bilici ise, destanın metaforik diliyle yüzeyde saklı ise de, kuşkusuz Olimpos Tanrılarında, onların dural toplumundan çıkmaya yönelen Grek insanının aradığı “insan’ın kendisi”dir. Yaşlılık ise, insanın tarihi, Tarih içindeki birikimleridir. Öyle anlaşıyor ki, özel mülkiyetin servet ayrımları biçimindeki ilk görünüşlerinden itibaren, tüm olarak gelenek ile yapılan toplumsallaştırmanın içinde bile ikili bir anlatım başlamıştır. Tüm olarak gelenek ile yapılan toplumsallaştırma işlerin güncelliğinde, kendini topluluğun esenliğine terkedene bireye pragmatik bir yarar sağlamaktaydı. Buna karşılık tüm olarak gelenekle insanları toplumsallaştıran toplumun, aynı anda bireyliği de hoşgörmesine gelince olağanüstü bunalmalarda topluluğun yeniden filizlenmesi için gerekli olan insansal yeteneklerin (insanın kendi dış gerçekliğini, ondaki değişimleri yeniden kendi başına anlamlandırabilme yeteneklerinin) canlı kalmasını amaçlamaktaydı. Ayrıca, özel mülkiyetin 6. yüzyılda hukukun de yasallaşacağı günlerden önceki bu yayılmacı toplumun dışa dönük ve girişken insan oluşturma ereklerine de uygun düşüyordu. Bağlımlı konumdaki insanlar için ise, bu yeni anlatımın ussallığı, artan nüfus, gelişmeyen üretim teknolojisi, verimliliği düşen bir soy topluluğu ekonomisi karşısında, özel mülkiyet ayrımlaşmasına dayanan, özdeşleşmeyi soy topluluğundan bir üst düzeydeki site topluluğuna (siyasal topluma) aktaran yeni düzenlemeler sayesinde daha gelişkin bir özdeksel yaşama erişileceğini söylemekte olduğundan ileri geliyordu. Kuşkusuz dış dünyaya yönelme ve kolonileşmelerden sonra da, gitgide zayıflayarak da olsa, tümlüklü gelenekle açıklanan anayurda bağlılık ve aynı ethos’u paylaşma geleneği Pers Savaşları sonrasına dek sürmüştür.

kültürdür de aynı zamanda. Yani, varolan toplumsal biçimlenmenin hegemonik ideolojisi ile sürdürülen uzlaşmanın içinde yaşarken de canlı tutulan bir seçenek (yeni bir toplumsal yaşam biçimi) arama arzusunun, —bu arzu tutarlı bir yapı içinde olmasa da/ siyasal bir eylem biçimine dönüşmüş olmasa da— bir alt-kültür olarak yaşanmasıdır.

Bu dönemde, aynı alt-kültür içindeki insanlar, toplumun reel-yaşamına katıldıkları alanlarda ve zamanlarda, hegemonik ideolojinin gündelik dilini kullanmakta; reel-yaşamı aynen yansıtan bu kısıtlandırılmış dilin (*status quo*'yu tutucu bir biçimde anlatan dilin) kapalı ve yoğunlaştırılmış simgeler ile metaforlara dayanan anlatımı içinde bulunmaktadır.

Yaşanan aynı dönemdeki *izm-olarak ideoloji* ise *status quo*'yu eleştiren ilerici nitelikte bir ideolojidir. İnsanlara, bir yandan, nasıl bir dünyada yaşadıklarını; toplumun ve insanın ne olduğunu; nasıl bir tarih içinde evrimlendiğini anlatarak hegemonik ideolojideki metaforların içyüzünü aydınlatır. Gouldner buna *izm-olarak ideolojinin rapor-etme işlevi* demektedir. Kuramsal bir açıklamadır bu iş: Tarih'i öğretmektir, yaşanan olguların o anki yüzeydeki anlamlarını aşamayan dolaysız (immediate) algılamalarla görülemeyen gerçekliklerinin özgürleşimci kesimlerce algılanmasını sağlamaktır. İnsan zihninin hegemonik ideoloji içine kapatıldığı için anlamaktan alakonulmak istendiği yaşam alanlarının içyüzünü göstermek, insanın düşünsel yeteneğini canlandırmaktır.

İzm-olarak ideoloji, bunun yanı sıra, daha gelişkin bir toplumsal yaşama ulaşabilmek için neler yapılması gerektiğini de açıklar. Yeni toplumsal yapıyı gerçekleştirmek için gereken eylemleri tasarlar ve bunları bildirir. Gouldner buna *izm-olarak ideolojinin komutlama işlevi* diyor. Böylece, *izm-olarak ideoloji*'nin gücü, aynı anda, bir yandan varolan dünyanın (insan dünyası anlamında) yeni bir gözle (eleştirel bir gözle) algılanmasını; bir yandan da, bu yeni gözle dünyaya bakabilenlerin yeni bir toplumsal yaşam kurmak için girişecekleri eylemlere ışık tutarak ikili bir işlev yüklenmiş oluşundan ileri gelmektedir.

İnsanların *izm-olarak ideolojiye* bağlanmaları ise, gene Gouldner'a göre, iki nedenledir: 1) İnsan bilincinin, yaşamı yeni bir biçimde algılamaya yatkın yeni *idea*'lar tarafından, yeniden-biçimlendirilebileceğine olan inanç; 2) İnsanların, dış dünyayı yeniden biçimlendirmeye güçlerinin yeteceğine inanç. Bu inançlar, ideolojilere

idealistik ve moral yönden bir öz kazandırmaktadır. Yani, *izm-olarak ideoloji* olduğu aşamada taşıdığı bu öz sayesinde ideoloji kendisini paylaşılanlara entellektüel ve moral bir üstünlük duygusu kazandırarak onları güçlendirmektedir.

Bu arada, çağdaş dönemde basılı kitle iletişimi araçlarındaki gelişmeler, düşünceyi ve siyasal tartışmayı yaygınlaştırdığı gibi, bu araçlar olayları ve düşünceleri sistemli ve özetlenmiş biçimleriyle yayınladıkları için, insanların olgular üzerindeki düşünceleri de, biçimce sistemli olmaya başlamıştır. Gazeteler, olayları tarihsel matrisinden soyutlayarak verdikleri için olaylar hakkındaki bilgileri (information) fragmanlaşan insanlar, bu fragmanları tümleyecek (totalize edecek) bir ideolojiye, gitgide daha da büyük bir gereksinim duymaya başlamışlardır. Bu nedenle, ideolojinin önemi artmıştır. Basılı metinlerin kısa ve özlü oluşu, anlatılması gerekenleri kapsamaya dikkat eden bir kodlama biçimiyle kodlanması, bu metinlerin kalıcı iletiler olarak tekrar tekrar okunabilmeleri, değişik yerlerde tartışılabilmesi hem metnin kendi içinde, hem de metne yönelik eleştirilerde bir ussallaşabilme olanağı sağlamaktadır. Böylece, yazılı basında ileri sürülen savlar, bunları savunan kişilerden, bu kişilerin yaşadıkları uzamlardan (mekânlardan) soyutlanarak, *düpedüz kendileri-olarak* ele alınıp değerlendirilebilmekte; eleştirilmeleri de kolaylaşmaktadır. İdeolojilerin gelişebilmesinde, yeni çağın yazılı iletişiminin iç mantığı, olanakları, bu nedenle, Gouldner'a göre büyük önem taşımaktadır.

İdeoloji konusunda Gouldner'in belirtmediği nokta

Buraya kadar söylediklerim ile ilginç yanları olduğunu vurgulamaya çalıştığım Alvin Gouldner, hemen anlaşılacağı gibi, belirli bir toplumsal biçimden daha gelişkinine geçerken, bu geçişten yana olan sınıf ve katmanların ideolojilerini, yani "izm-olarak ideolojiyi" ele almakta; tutucu olan (egemen) yanın geliştirip kullandığı hegemonik ideolojinin işleyişini, işlevlerini, özelliklerini (baskıcı, gerici bir ideoloji oluşunu) ele almamaktadır. Ayrıca, günümüzdeki kitle iletişiminin yazılı iletişimden görsel-işitsel iletişime yönelmesinin getirmekte olduğu yeni sorunları da ele almamaktadır. Günümüzde ideolojinin hegemonya sağlayan ideoloji olarak neler yaptığını da incelemekte ise de, *ideolojiyi genel olarak siyasal izm'lerle eşitlediği için*, ideoloji olgusunu gelenek ile, yazın (edebiyat) ile, toplumsal bilimlerle yanyana bir olgu olarak incelemektedir. İdeolojinin hegemonik ideoloji olma işlevini; yani onun gündelik yaşamda insan-

ların dünyayı yüzeydeki görünümünün ardındaki gerçekliği ile algılamalarını çarpıtıp güçleştiren egemen *idea*'lar olarak gördüğü işleri esgeçmektedir. Hegemonik ideoloji sorununda da, işi iyice başka yerlere kaydırarak, ideolojinin toplumdaki hegemonik ideoloji olduğunu ileri sürüyor. Böylelikle, kendi toplumsal varoluşlarını ve bunun sağladığı ayrıcalıklı konumlarını sürdürebilme gereksinimiyle üretim araçlarının mülkiyetini ellerinde tutan sınıf üyelerinin varolan sistemi ussallaştırma yeteneklerini de kat kat aşan bir yetenekle varolan sistemi ussallaştırmak için çalışan; onun değiştirilmesini değil, aşırı aksak yanlarını yeniden işlev-görür duruma getirmek için tüm bilgi ve yetenekleri ile çalışmak zorunda olan teknokratların kendileri için de gerekli olan toplumsal dizge içindeki bu durumlarını fazlası ile abartmaktadır. Onları, adeta, toplumun egemenleri saymaktadır. Üretim araçlarına sahip olan kesimin egemenleri oldukları toplumsal biçimin bütününe gözlemek (kazancın ençoklaştırılması ile sınırlı olarak tek tek işletmelerin, hatta sektörlerin değil, tüm bir toplumsal biçimin gereksinimlerini gözönünde tutabilmek) için varlıklarını ve görelî özerkliklerini kabul ettikleri teknokratların bu durumunu, görelî bir özerklik olarak da saymayıp, bunu da aşarak, bunları egemen sınıfın kendisi ya da onun bir kesimi olarak saymış olmaktadır.⁶ Böylece de, günümüzün ileri kapitalist toplumlarındaki çağdaş ideolojinin *teknokrasinin ideolojisi* olduğu sonucuna varmaktadır.

Gouldner'a göre, çağdaş kapitalizm üst düzeydeki menajer ve yöneticilerin sisteme bağlılıklarını sağlamaktadır. Böylece, günü-

⁶ Teknokratların konumuna ilişkin bu görüşleri Gouldner'ın, bilim ile teknolojinin toplumların yönetiminde herşeyin önüne geçtiğini üzüntüyle söyleyen yeni-muhafazakarlar, yeni-Hegelciler ve Frankfurt Okulu ile ortak yanları olduğunu düşündürmektedir. Ama özel mülkiyetin bulunmadığı Sovyetler Birliğinde bile, son on, onbeş yıldır yapılan bilim ve teknoloji ile ilgili araştırma ve raporlarda, alınan politika kararlarında siyaset düzeyinin dışında, teknokratlarla toplumsal bilimcilerin çatışmakta olduğu; siyasal düzeydeki üst yöneticilerin, bunlardan herhangi birinin başat duruma geçmesini önlediğini gösteriyor. Bazı Amerikan bilim adamları ve teknokratların incelemelerinde ileri sürüldüğüne göre, sosyalist ülkelerde de, kapitalist ülkelerde de teknokratların bağımsız bir kesim olduğunu ileri sürmek güç görünmektedir. Yerleri, sistemin yeniden üretilmesindeki katkılarını olumlu karşılayan, kendileri dışındaki egemen kesimlerce belirlenmektedir. [Sosyalist toplumlarla ilgili olarak, bk. Erik P. Hoffmann, "Soviet Views of 'The Scientific-Technological Revolution'," *World Politics*, 30 (4, Temmuz 1978), ss. 615-644; Amerika Birleşik Devletleri için de, bk. Maurice Zeitlin, "Corporate Ownership and Control: the Large Corporations and the Capitalist Class", *The American Journal of Sociology*, 79 (Mart 1974), ss. 1073-1119]

müzde teknokrasinin ideolojisi başat duruma geçmektedir. Çok daha bağımlı konumdaki grupları *consensus*'a itense, teknolojik yollarla geliştirilmiş bulunan doyumlar aracılığı ile sağlanmaktadır. Daha açık bir deyişle, bu alt kesimleri düzenle bütünleştiren ideolojinin benimsenip paylaşımı teknokratik ideoloji ve bu alt katmanların dolaysız katılmaları ile değil, teknolojinin bugünkü toplumsal işleyiş mantığına belirli bir ussallık kazandıran verimleştirilmiş üretim işlemlerinin yardımıyla bu geniş kesimlerin tüketimciliğin tadını alabilmeleriyle, teknolojik olarak geliştirilmiş bulunan *doyumların paylaşımına* katılabilmeleriyle olmaktadır.

Gouldner'ın bu görüşlerini ise Kellner; (a) hegemonya olarak ideolojinin işlevini açıklamakta yetersiz kaldığı için, (b) hegemonyanın gündelik yaşamdaki işleyişini açıklamakta yetersiz kaldığı için, (c) ideolojiyi aktarmakta, hegemonya elde etmekte kitle iletişim araçlarının neler yaptıklarını, nasıl bir işleyiş biçimi içinde bunları yaptıklarını açıklamakta yetersiz kaldığı için eleştirmektedir.

"İzm-olarak ideolojiden" "hegemonik ideolojiye" geçiş süresi

Kellner, bu noktaları anlatırken önce Adam Smith'in burjuva toplum biçiminin oluşumu içindeki ideolojik çalışmalarıyla söze başlamaktadır. Kellner, Adam Smith'in çalışmalarının yardımıyla derlenip toplanan kentsoylu ideolojinin, bu sınıfın kendi toplum biçiminin kuruluşundan başlayarak nasıl hegemonik ideoloji durumuna geldiğini de incelemektedir. Kellner'e göre, Adam Smith, John Locke, Fransız Devrimi ve Amerikan Devriminin düşünsel ürünleri ve açıklamaları, yükselen bir sınıfın derebeyciliğe, onun hegemonik ideolojisine karşı geliştirdiği bir ideoloji oluşturmaktaydı. Bu nedenle, insan'a anamalcılığa ilişkin yeni bilgiler, yeni bilgi birleşimleri (sentezleri) kendini ayımsama (farketme) yeteneği, gelenekleri eleştirebilme coşku ve cesaretini kazandıran; bunları ayımsadığı ve yapabildiği oranda içinde kabaran gücü siyasal eyleme yönelme isteği duyuran; bunun yol ve biçimlerini (form'larını) bulup bu yönde kendini geliştirmesine yardımcı olan bir ideoloji idi bu. Kırsacı, yaşanan bir toplumsal hayatı olduğu durumuyla onama yerine, daha iyi bir toplum yaşamını tasarlamaya yönelmiş; derebeycilikten kurtulmak isteyen tüm zümreler ve katmanlara bunu yapacak düzeye gelme olanağı tanımış, yeteneği kazandırmıştır.

Kentsoylu sınıf kendi toplum biçimini kurduktan sonra bu yeni sınıfın toplumsal ve siyasal kurumları toplumun başat *idea*'ları durumuna yükselmiştir. İşte bu noktadan itibaren, vaktiyle yaşamı aşmak için insanları coşkulandırıcı bir ideoloji olan kentsoylu ide-

olojisi gerilemeye başlamıştır. Varolan toplum yapısında denge sağlamağa, sınıf egemenliğini meşrulaştırmağa yatkın öğelerini önde tutan bir toplumsal denetim aracına dönüşmüştür, Kellner'e göre.

İktidar öncesindeki *izm-olarak ideoloji*'nin kendi içindeki bu daralmasının nedeni, kentsoylu demokratik hakların, özgürlüklerin, eşitlik anlayışının, demokratik katılma olanaklarının toplumun bütününe sağlanmasının toplumsal biçimin kendi varoluşunu sürdürmesinde yararlı görünmeyişidir. Kentsoylu toplum biçimi, eşitsizliği ve bireyciliği kendine temel aldığı için bunları hoş karşılamamaktaydı. Bentham, bunun artık açıkça söylenmeye başladığını gösteriyordu. Buna bağlı olarak da, maddi kültürde elde edilen sınırsız gelişme gizilgücünün (potansiyelinin) gerçekleştirilebilen bölümü de, toplum biçiminin kendi varoluşunu koruması açısından *olabilir* saydığı ölçülerde olabiliyordu. İktidar öncesinde savunulan liberal felsefedeki bu daralma da, yine, toplum biçimini korumak durumunda olan bir sınıfın, toplumun gelişmesi ile olabilecek değişimlerden duyduğu ürküntüsünden kaynaklanıyordu. Ekonomik düzeyin 1850-1870 arasındaki gelişmelerine kadar, egemen sınıf herşeyden çok gelişme gizilgüçlerinin (potansiyellerinin) bilincine varılmasını önlemeye; bu nedenle de, kültür alanında önemli bir yenileşme yapmamaya dikkat ediyordu. Bunun sonucunda da, liberal kuram ile kentsoylu sınıfın toplumsal uygulayımı birbirine ters düşmeye başlıyordu. Bu nedenle, bu durumun kavranmasını güçleştirmek için de, iktidara gelinceye dek kentsoylu sınıfının "izm-olarak ideolojisi" yeni bir toplum kurma izlencesi (programı) olmaktan çıkarak, *özel mülkiyet* ile *pazar ekonomisi* temellerine dayanan yeni toplumsal formasyonu savunmakla yetinmeye başlamıştır. Eleştirel ve ütopyacı olmaktan çıkarak gerçekçileşmiş, hegemonik olmaya başlamıştır. Bir hegemonik ideoloji oluşundan itibaren de, Aydınlanma'nın tüm topluma "seslendiği" gelişmeci ve özgürlükçü toplum olma vaadinden vazgeçmiş; bağımlı durumdaki sınıf ile katmanların durumlarını onamalarını kolaylaştıracak biçimde, bilime, teknolojiye, insanın kendine olan güvenine, toplum yaşamına karşı kuşku yaratacak hegemonik bir ideolojiye dönüşmüştür. Buradaki ussallığı ise, insanlığın kentsoylu toplum biçimiyle tarihte ilk kez yaşadığı ve gördüğü *kendi geleceğini kendi elleri ile kurabilme olanağı* açısından düşünülecek olursa, bu geçişteki maddi kültürdeki gelişmeden sonra tinsel kültürde de gelişmeler olacağını düşünüp bundan çekinen egemen sınıfın ürküntüsünden kaynaklanmaktaydı. Bu nedenle, insanın varabildiği reel dünyasını açıklamayı değil mistifiye etmeyi amaçlayan bir ussallaşma olduğu için insan ile insan arasındaki ilişkiyi özgür insanlar ara-

sundaki ilişkiye evrimleştirmeyi öngörmüyor; eşitsizliği ve *egemen insan-bağımlı insan* ayrımlaşmasını benimsetmeyi amaçlıyordu. Çünkü, belirli bir *üretim biçimi*, onun etkili bir biçimde işletilmesi için gereken düzenlemelerden oluşan bir belirli toplumsal biçimle sınırlandırılmak durumundaydı. İdeoloji düzeyindeki bu gizlemenin ussal olmayışı, bu nedenle, kendinden değil, temelindeki üretim biçimindendi. Maddi kültürdeki gelişmeyi nicel gelişmelerde sınırlı tutabilmek için, tinsel kültürde gelişme olanakları arttıkça, ideoloji bu olanakların insan tarafından ayrımsanmasını kısıtlıyor; toplumsal formasyonun ekonomik kertesindeki ekonomik düzeyin gelişme çizgisinde tutuyordu. Engels'in 1850'lerdeki işçilerin eğitim durumları ile 1870'lerdeki durumları arasındaki değişmelerle ilgili olarak belirttiği gibi, okul açmak, daha ileri teknolojiye geçmek için emeğin kesinlikle bilgisizlikten kurtarılması gereğinin sonucu olduğu kadar, "yurttaş" bilincinin aşılması için de gerekliydi. Tıpkı, kentlerin çevresini saran fabrikalarla birlikte hijyen koşulları ile ilgilenilmeye başlaması gibi... Kuşkusuz, bu okullarla yapılan toplumsallaşma ile, işçilere kendi durumları için uygulayabilecekleri bir bilinç kazandırılmamaktaydı. Sadece, belirli bir toplumsal konumda kalmış olma durumunu aşmadan, işliklerdeki gelişkin teknolojileri kullanabilmeleri için gerekli olan temel kültürel yetilere (mekanik bilgiler, basit bir okuma-yazma, bazı temel vatandaşlık bilgileri gibi) sahip olmaları amaçlanıyordu. Daha sonraki dönemlerde tüketim ideolojisine katılmaya yarayan kültürel değerler ve davranış biçimleri aşılanıyor; reel-yaşamda bulamadıkları doyumlari, 1850'lerden itibaren, tüketim ideolojisi içinde aramaya yöneltiliyorlardı. Bunun için bile, ekonomik düzeyin belirli bir verimlilik düzeyine eriştirilmesini beklemeleri gerekmiş bulunuyordu. Tüm bunların aracılığıyla, reel-bilinç içinde tutulan bağımlı sınıf ve katmanların kendileri için bir kültür oluşturmaları ve bunun yardımları ile daha gelişkin bir toplumsal yaşam tasarlayabilmeleri güçleştirilmiş olmaktadır. İşte bu noktadan itibaren ki, kentsoylu sınıfın iktidar öncesinde "izm-olarak ideoloji" olan ideoloji, nitelik değiştirerek, varolan toplumun kurumlarını meşrulaştıran bir *meşrulaştırma bilimine*⁷ dönüşmüş oluyordu.

Kellner'in ilginç bir savı da, "izm-olarak ideolojiden" hegemonik

⁷ "Meşrulaştırma bilimi" anlamında ideolojiye bakış, Oskar Negt'in II. Enternasyonal'de Sosyal Demokrasinin çıkışından sonra Marxizmin "meşrulaştırma bilimine" dönüştüğü yolundaki savlarından geliştiriliyor. İBk. Oskar Negt "Marxism as a Science of Legitimation, Frankfurt: Pirate Edition, 1968'den aktaran, Kellner, op. cit., s. 47.1

ideolojiye geçişin egemen sınıfın geleceğine güven duymayışından, işçi sınıfının karşısında duyduğu kuşkudan kaynaklanmakta olduğudur. Kellner'e göre, gerçekten dengeli, ölçülü (ussal), kendini yeterli bulabilen, kendine inanan bir toplumun, varoluş biçimini (o günkü görünümünü) ideolojik tasarda (planda) haklılaştırmaya gerek duymaması gerekmektedir. *Maurice Godelier*'nin fetiş'in çıkışına ve ideolojinin oluşumuna ilişkin çalışmalarında açık bir dille anlatıldığı üzere, *nasıl salt bir dolaysız iktidar ilişkisinde bir ideolojiye gerek yoksa*; egemen-bağımlı ilişkisinin bu iki yanın da varolabilmesi için temel alınmadığı; özgürlüğün, hakların, esenliğin söylenenlere uygun bir gerçeklik içinde herkese açık olduğu bir toplumsal yaşamda da ideolojik haklılaştırmaların olmaması gerekmektedir. Çünkü, böyle bir toplumsal yaşamda, toplumsal yaşamın kendi kuruluşu kendi haklılaştırılmasını kendisinin sağladığı yaşamın somutundan üretebilme durumuna da gelmiş olmaktadır.⁸

Sorunun bu açıdan ele alınması ise, ideolojinin daha somut olarak incelenmesini de kolaylaştırmaktadır. Toplumsal yaşamın ekonomik düzeyi ile kültürel düzeyi ayrı varoluşlara sahip olmakla beraber, bunlar arasında bir etkileşim olduğunu da biliyoruz. Her toplum biçiminin, hem kendisinden önceki toplum biçiminden hem de gelecekteki toplum biçiminden öğeler taşıdığını; birincisinden olanların birer tortu olarak, ikincisinden olan öğelerin ise alt-kültürler olarak bir "embriyon" durumunda bulduklarını biliyoruz. Hegemonik ideolojinin işleyişini de toplumsal gelişmenin bu yapısı, bu işleyiş biçimi belirlemektedir. Toplumda, çeşitli kültürler gibi, çeşitli ideolojiler bulunmakta; bunlar aynı toplumsal yaşamın içinde kullanılmakta ve üretilmektedir. Hegemonik ideoloji de, aynı anda, hem

⁸ Kuramsal olarak, ideolojinin ortadan kalkabilmesi işbölümünün yolaçtığı ayrılaşmaların kurumsallaşabilmekten alakonulduğu; birey-toplum etkileşiminin egemen kesimde toplumun, bağımlı kesimde bireyin zararına işlemekten çıkarılabildiği; siyasal toplum ile sivil toplum zıtlığının ortadan kaldırıldığı *societal* yaşama varınca olacaktır. Çok yabancı ve çok ilkel ilişkilere dayanan toplum biçimlerinde ve çok uzun süre "dengeliğini" sürdürebilmiş durağan geleneksel toplumlarda da ideoloji görülmemektedir. Daha doğrusu kapitalizme ginceye kadarki geleneksel toplum biçimlerinde "tüm olarak gelenek" toplumsallaştırılmakta; kültür bir tüm olarak bütün toplum katmanlarınca paylaşılmakta; bu nedenle, farklı alt-kültürleri yapıya uygun bir tümlüğe sokmak için tümlüklü geleneğin dışında ayrı bir ideolojik düzenlemeye başvurmak gerekmemektedir. Kapitalizmle birlikte, kültür ile ideolojinin ayrı düzenlemeler olarak ortaya çıkışı, bu nedenle, (a) egemen sınıfın bağımlı sınıf ve katmanlar üzerinde mutlak bir iktidar uygulamayamasından; (b) mutlak bir iktidar uygulayımına yöneldiğinde, işgücü ve tüketici olarak geniş kitleleri reel-toplumun yenden-üretiminde tam bir etkinlikle kullanamamasındandır.

kendi toplumsal biçimini açıklamakta, hem bir tortu olarak varlığını sürdüren eski toplumsal formasyondan kalma yaşam alanlarındaki ideolojiler ile savaşmakta ve hem de gelecekteki toplumsal biçimin yaratıcısı olan sınıf ve katmanları (teknolojideki nicel gelişmeler ile emeğe olan gereksinim azaldıkça, egemen sınıf karşısında bu bağımlı sınıf ve katmanlar, neredeyse, toplumun tamamını kapsayacak bir oyluma erişmektedir) kendileri için bir ideoloji (izm-olarak ideoloji) üretmekten alakoymak için uğraş vermektedir.

Böylesine ilginç bir sorunu değerlendirebilmek için de, sorunun tartışılmasına, en az egemen sınıfın (kendisinin ya da günümüzdeki gibi onun adına işletilen düzeneklerde görev alanların) anlayış gelişkinliği düzeyinde başlamak gerekmektedir. İşin bu yanını Kellner'den izleyecek olursak, şunları gözönünde tutmak yararlı olacaktır :

Öncelikle dikkat edilmesi gereken nokta, ideoloji sorununun, ne sadece "idealar dünyayı yönetir" demekle ve ne de sadece, "ekonomik temel herşeyi belirler" demekle açıklanabileceğidir. Kentsoylu toplumunun meşrulaştırılmasına yarayan hegemonik ideolojinin bu sınıf tarafından üretilmesi ve kullanılması bile toplumsal yaşamın varolduğu biçimiyle sürdürülmesinin sadece ekonomik düzeydeki düzenlemelerle sağlanamayacağını; bu gerçeğin, kentsoylu sınıf tarafından iyi bilindiğini göstermektedir. Ayrıca, ekonomik düzeyi o zamana kadarki verimliliğini yitirmeye başlayan ve kendinden daha gelişkin bir üretim biçimine geçişi önlemeye çalışan bir toplumsal oluşumda üst-yapı kurumlarının, geçerliliğini yitirmiş bu toplumsal oluşumun varlığını sürdürmekte gördüğü işler de bu durumu kanıtlamaktadır. Bu nedenle, üst-yapı öğeleri olan *idea*'ların oluşumlarının, maddi (materyal) çıkarlarla toplumsal koşullara bağlı olmakla beraber, onların varoluşlarını sürdürmelerinde de etkin olduklarını; toplumsal oluşumun kuruluşundan itibaren, ekonomik temelin geleceğini etkileyebilecek, görece ayrı bir güç durumuna gelebildiklerini unutmamak gerekmektedir.

Bu görece bağımsızlık, ideolojinin ekonomik bazdan tam bir bağımsızlığı anlamına gelmemektedir.⁹ İdeoloji, Karl Korsch'un 1923'-

⁹ Kellner, 1920'lere doğru önem kazanan ideoloji tartışmalarında Lukacs'in (ideolojiyi yeni-Hegelci bir biçimde kullandığı için) Hegelci dünya-ruhu, Diltheyci dünya görüşü ve Weberci ideoloji kavramlarının bir alaşımını yaptığını; ideolojiyi, ekonomik bazın üstünde bir bağımsız değişken olarak ele aldığını söylüyor. (Stuart Hall, "Hinterland of Science; Ideology and the 'Sociology of Knowledge'" Working Papers in Cultural Studies, 10 (1977)'den aktarıldığı yer, bk.: Kellner, op. cit., s. 48)

deki *Marxism ve Felsefe* adlı yapıtında savunduğu gibi, toplumsal, gereçsel (materyal ya da özdeksel) bir gerçektir. Korsch, ideolojiyi, ekonomik düzeyin sadece bir yanürünü sayan II. Enternasyondaki görüşe de; ideolojiyi, tin'in görüntüsü sayan idealist görüşe de, ideolojiyi saf bilincin (pure consciousness) görüntüsü sayan yeni-Heglcilerin savundukları görüşe de karşı çıkmıştır.

Korsch'a göre, ideolojinin özdeksel (materyal) bir tabanı vardır. Bu nedendir ki, toplumsal yaşamda önemli bir yeri vardır. *Varoluş* ile varoluşa ait *bilinç* arasında tam bir yansıma yoktur. Bu ikisi arasında bir etkileşim vardır. İdea'ların, *varoluş* ile *varoluşa ait bilinç* arasındaki etkileşimde görelî bir bağımsızlığı vardır (bilinç ile öğeleri, varoluşu etkiler anlamında). Bu nedenle, ideoloji sorununun anlamakta, idealizm de, diyalektik (eytişimsel) olmayan bir Marxist kavramlama da yetersiz kalmaktadır. Çünkü, ideoloji içindeki idea'lara sadece birer idea, birer içi boş fantazyaya olarak bakmak, yaşamın yaşanma uygulayımını (pratiğini) açıklayamamaktadır. Marxism, ideojilere, bunların içlerindeki idea'lara, felsefelere boş fantazyalar olarak değil, birer gerçek olarak bakmalı; bunları, uygulamada da öyle ele almalıdır. Düşünsel yaşam, toplumsal ve siyasal yaşamla birlikte ele alınırca anlaşılabilirliği için, toplumsal varoluş biçimleri (ekonomi, siyaset, ya da hukuk olarak en geniş anlamda) ile, toplumsal bilinç (bu bilincin çeşitli görünüşleri) tarihsel sürecin bileştirici öğeleri olarak birlikte ele alınmadıkça, belirli bir toplumsal formasyonun ekonomik, siyasal, kültürel kertelerde ne gibi düzenlemelerle kendi varoluşunu sürdürebilmekte olduğunu açıklayacak gelişkin bir kurumsal düzeye varmak mümkün olmayacaktır. Böyle eksik bir kuramsal donanımla da, sınıf savaşımının -Marx-Engels'in kentsoylu toplum biçimine geçiş için; Lenin'in ise, bir sıçramayla, işçi sınıfının kendi toplumsal biçimine erişmesi için önemli bir mücadele aracı saydığı ideolojik donanımın tarihsel önemini ayırımsamak da zorlaşacaktır.¹⁰

¹⁰ Bu görüşleri, Kellner, Korsch'un kitabının *Monthly Review*'den çıkan 1970 baskısının 72., 73. sayfalarından aktarıyor. Kellner, *Op. cit.*, ss. 48-49. Ayrıca, Mihaly Vajda, "Karl Korsch's Marxism and Philosophy", Dick Howard ve Karl E. Klare (eds.), *The Unknown Dimension: European Marxism since Lenin* (New York ve Londra: Basic Books, Inc, 1972), ss. 131-45'de Korsch'un bu görüşleri tanıtıyor. Vajda, Korsch'un en önemli görüşünün, insan bilincinin insanın dış gerçeğinin karşısında sadece edilgin bir durumda bulunduğunu söylemenin, insanın dış gerçeğinin bir oranda onun ürünü olduğunu görmezlikten gelerek, özdeği (matter) mutlaklaştırarak; tinin yerine özdeği koyarak bir başka türlü Hegelcilik yapan; bu nedenle de, Marx-öncesi özdekçiliğin çizgisine düşen yanlış bir Marxism yorumu olacağını ileri sürmesi olduğunu belirtiyor. (B.: Vajda, *op. cit.*, s. 137)

İdeolojiyi toplumsal, özdeksel bir gerçeklik sayan; yani, gündelik yaşamın bilincinin oluşturucusu sayan bir düşünür de Gramsci'dir. Gramsci'nin ideoloji kuramında temel kavram, bilindiği gibi, hegemonyadır. Gramsci, iktidar ilişkilerini irdelerken, egemen sınıfın iktidarını yürütüşünde ve toplumsal denetimi sürdürmesinde, biri güç (force), diğeri rıza elde etme (consent) olmak üzere iki yol izlediğini söylüyor. İdeoloji, toplumsal düzenin içinde, egemen sınıfın (bloku) güç ve açık baskı kullanmaksızın rıza elde etmesine yarayan bir araçtır. Bu nedenle de, "toplumsal bloku kendi iç tutunum ve birliğine kavuşturmakta; gündelik hayatta yaşayan bir olgu olmaktadır." Başka bir deyişle, ideoloji, Gramsci'ye göre, canlı bir toplumsal güç, önemli bir toplumsal denetim biçimi olmaktadır. Bunu; yani, bunca işe yarayan ideoloji'yi oluşturma, üretme ve kurma işini ise aydınlar yüklenmektedir. Aydınlar, egemen bloka katılan kesimleri ile, egemen bloku iktidarını ideolojik düzenlemelerle yürütmelerine yardımcı olmakta; toplumsal denetim kurmalarını sağlayacak hegemonik ideolojiyi onlar üretmektedir. Devrimci aydınlar ise işçi sınıfının karşı-ideolojisini üretmektedirler.¹¹

Görülüyor ki, Gramsci'deki ideoloji kavramının kullanımı, bir yandan, Gouldner'da gördüğümüz "izm-olarak ideoloji" anlamında, yani birleştirici kuramlar anlamındadır; bir yandan da, Kellner'in geliştirdiği, az ilerde göreceğimiz, "ideolojik bölgeler" anlamındadır. Gramsci'nin ideolojinin hegemonik ideolojiye dönüşümünü, egemen sınıf blokunun kültürel hegemonyasının oluşumu sorunu olarak açıkladığını biliyoruz. Bu açıklamaya göre, kültürel hegemonya sayesinde

¹¹ Burada ilginç bir nokta, aydınların bu işlevi yüklenmesini olumlu karşılayan egemen sınıfın, aydınların üretim araçlarının mülkiyetini değil, kullanım yetkilerini egemen sınıfın elinden alacak toplumsal düzenlemelere yönelmesinden hoşlanmamasıdır. Çağdaş kapitalist toplumlarda, emeğin ürettiği artı-değer aracılığı ile uygulanan Refah Devleti uygulamalarında bile, bu bakımdan "ileri giden" aydınlar, kendi varoluşlarını borçlu oldukları varolan düzenin genel çıkarlarını üretim araçları mülkiyetini kendi ellerinde tutan egemen sınıfa oranla daha uzun süreli hesaplarla düşündükleri için, zaman zaman, bu yönde kararlar almaya heveslenmekte; aynı anda da, egemen sınıfın "uslandırıcı", dizginleyici önlemleri ile karşılaşmaktadırlar. Çok eski bir örneği ise İ.Ö. 730'larda Asur krallarının, toprakların % 30'u kadarının tapınağın (ruhbanın) eline geçmesi üzerine, devlet ile tapınak arasındaki ilişkileri değiştirerek, kutsal otorite ile laik otoriteyi hükümdarda birleştiren Urartu devletini örnek alan geniş düzenlemelere gidişidir. Kısacası, tarih boyunca, adeta, egemen zümre ya da sınıf, ruhbanın ya da aydınların üretim araçları üzerindeki mülkiyet biçimine ilişkin hegemonik ideoloji üretmelerini olumlu karşılarken, bu zümrelerin egemenliği, toplumsal denetimi bizzat kendi ellerine almalarına iyi gözle bakmaktadır.

de, egemen blokun ideolojisi, şeyleri toplumsal yaşamdaki varoluş durumları ile betimlemekte; bunun böyle kabullenilmesini sağlamakta; böylece, egemen blokun (topluluğun) ideolojisi hegemonik bir ideolojiye dönüşmektedir. Gramsci, bu görüşünü tam olarak sistematize edememiş olsa bile (*Hapishane Notdefterleri*'nin ne koşullar altında yazıldığını hatırlatmak bile gereksiz), yazdıklarının biraraya getirilmesinden, dışardan herhangi birşey katmaya gerek kalmadan, çıkan anlam bu olmaktadır. Egemen topluluğun ideolojisinin işlevi de, Gramsci'ye göre, böyle bir netleşmeye varabilecek bir düşünce gelişkinliğinde, varolan toplumu, onun kurumlarını, onun yaşam biçimini meşrulaştırmaktır.

İdeolojinin, hegemonik ideolojiye dönüşmesi, Gramsci'ye göre, şu işleri yapması ile olmaktadır :

a) Şeyleri oldukları durumları ile tanımlamak, bu tanımlamaların toplumda geniş bir kesimce benimsenmesini sağlamak;

b) Kişileri, varolan topluma, onun yaşam biçimine uymaya yöneltmek; bu yaşam biçimini doğal, güzel, onurlu saydırmak; varolan toplumu adaletli bir toplum saydırmak;

c) İnsanların gündelik yaşamdaki bilinçlerine, bu işleri görececek bir ideoloji olarak aktarılacak; böylece, toplum yapısının iç tutunumu (cohesiveness) ve dengesi için önemli bir güç olmak; bir "dolaylı hükmetme" aracı olarak hizmet görececek duruma gelmek.

Hegemonik ideolojinin, burada dikkati çeken en önemli özelliği, reel-yaşamda (varolan toplumsal yaşamda) olanları, oldukları durumları ve biçimleri ile kabul ettirme, benimsetme özelliğidir. Bunun anlamı ise; (a) hegemonik ideolojide toplumsal yaşamın uygulamalarına, kurumlarına denk düşen en geniş kabule kavuşmuş inanç ve tutumların yeralmış olması; (b) hegemonik ideolojinin devlet, ekonomik alanda serbest girişimcilik ve insan doğası gibi konularda gelişkin kuramlar kurabilen aydınların ürünü olması, görece sofistike bir yapıya sahip olması; (c) kimi zaman da, yaşanan hayattaki birincil düzeyden algılamalara dayanan önyargılara, yanlışlıklara, ya da yabancı bir egemenliğin kaba bir örtüsüne dönüşebilmekte olusudur. (ırkçılık, faşizm, totalitaryanizm, şovenizm, ergillikçi cinsiyetçilik-sexizm, gibi).

İdeolojinin "betimleyici" işlevi

İdeolojilerin, ilginç bir diğer özelliği de, aynı anda hem betimleyici, hem de ilgili konularda nasıl davranılması gerektiği yolunda

reçeteler sunucu öğelere sahip olmalarıdır. Betimleyici öğeleri ile, insanın dünyasındaki, pazar ilişkilerindeki, siyasal yaşamdaki çeşitli kurumları belirli bir toplumsal formasyonun mantığına göre nasıl olmaları gerekiyorsa öyle betimlerler. Reçete oluşturuçu öğeleri ile de insanın varolan dünyasındaki, siyasal yaşamdaki, gündelik yaşamdaki söz konusu birimlere karşı insanların davranışlarının nasıl olması gerektiğini gösterirler. Bu iki işlevi ile ideoloji, siyaset, ekonomi, eğitim, vb., konularda topluma etkide bulunacak temel kuramları kurmakta; belirli başat kurumları ve bunların temelindeki *idea*'ları meşruluğa kavuşturmaktadır. Ayrıca, aynı şeylerin bu betimlenimlerini, bunların bireylerin davranışları açısından görünümelerini betimleyerek bireylerin davranışsal alanda konformist kabul lenimlerine kavuşturulması için bunların herbirinde birer reçete gibi önlerine koyar.¹² Böylece, ideoloji, özünde bir değer aşılama işlevi de yüklenmiş olmakta; gündelik yaşam ile dolaysız bir bağlantı içinde bulunmakta; gündelik yaşama, düzenlediği toplumsal uygulamalar (pratikler) yönünden, dolaysız olarak bağlı bulunmaktadır. Gündelik yaşamla bu dolaysız bağlantısı nedeni ile de ideoloji, hem hegemonik ideoloji durumuna gelebilmek için, hem de daha sonra bir hegemonik ideoloji olarak yüklendiği işlevleri yerine getirebilmek için, ilk bakışta sanıldığıının tersine, rijit olmamak zorundadır. İdeoloji, hegemonik ideoloji olduğu zaman bile değişmez değildir. Bütününü ile us dışı da değildir. Bu özelliklerini daha yakından görmemiz gerekiyor.

Hegemonik İdeolojinin İşleyişi, Çelişkinin Yanları, Özellikleri

Hegemonik ideoloji, egemen sınıfın rakip kesimleri arasında varılan uzlaşmanın ürünüdür. Bu uzlaşmayı yansıtır. Ama kimi zaman gözden kaçan bir durum, hegemonik ideolojinin, aynı anda, karşıt gruplardan ve karşıt ideolojilerden gelen baskılara karşı verilen (egemen sınıfa) ödünleri de yansıtmakta oluşudur. Yani, hegemonik ideoloji, bir yandan, egemen sınıfın kendi içindeki çatışkın kesimler arasında sözkonusu olan bir zorlamanın ürünüdür; bir yandan da, egemen sınıfın içindeki çeşitli kesimlerinin birbirleri ile çelişkilerine oranla çok daha önemli olan, karşıt sınıf ve katmanlarla olan çelişkilerin doğurduğu bir zorlamanın da sonucudur. Örneğin,

¹² Bu "reçeteleme"ye bireylerin uymaları, kuşkusuz, ortada reçete var diye olmamaktadır. Az sonra değineceğimiz gibi, gerçek-yaşama uymak bireyin kendi varoluşunu sürdürmek için gerekli olduğu için olmaktadır. Hegemonik ideolojiyi (onun söylemini) toplumsal yaşamın genel alanlarında benimsemek, belirli bir usallık da taşımaktadır.

çağdaş sanayi toplumlarında, çeşitli gelişmelerle beraber hem bu toplumların kendi iç çelişkilerinin artması, hem bu çelişkilerin en önemlilerini somutlaştıran temel iki kesimin belirgin duruma gelmesi sonucunda, *laissez-faire*'ci ideolojiden Refah Devleti ideolojisine geçilmiştir. Bu geçiş, egemen sınıfın hem kendi içindeki kesimleri arasındaki, hem de egemen sınıf ile işçi-emekçi sınıf ve katmanlar arasındaki çatışma ve zorlamalardan oluşmuştur. Bu nedenle, Marxist olmayan Dahrendorf gibi Amerikan siyaset bilimcilerinin çalışmaları da ortaya koyduğu gibi, hegemonik ideolojilerin bile donmuş, rijit ve değişmez şeyler değil, çatışmalarla, çelişkilerle, uyarlamalarla dolu bir yapıda olduklarını gözönünde tutmak gerekmektedir.

Hegemonik ideolojiler, diğer yandan, daha önce de belirtildiği gibi, hem geleceğe yönelik köktenci ideolojiler ile, hem de eski toplum biçiminden kalma ideolojiler ile savaşmak durumunda olduklarından, çoğu kez, hegemonik ideolojinin içinde eskiden kalma ideolojiden de, yeni oluşan köktenci ideolojiden de çeşitli öğeler bulunmaktadır. Örneğin, günümüzün ileri kapitalist toplumlarındaki hegemonik ideolojinin içinde, bu ideolojinin eski (humanist) geleneğinden kalma bireyin onuru, bireyin değeri, kültürün önemi gibi öğeler ile, bunlara zıt nitelikteki kapitalist temellükçü (iyelikçi) bireycilik, kazanım hırsından kaynaklanan çalışma tutkusunun yüceltilmesi, vb., birarada bulunabilmektedir. Aydınlanmanın tüm insanlığın daha gelişkin bir toplumsal yaşama erişmesini erekleyen değerleri ve inançları ile, saldırgan, ırkçı ve şovenist öğeler de birlikte bulunmaktadır. İnsanlar arasında karşılıklı yardımlaşmayı, sevgiyi, seviyi (aşkı), dinsel duyguları, kişinin özel yaşamını, aileyi ve insanın iç dünyasını yücelten değer ve inançlar ile, bencilliği, metalaşmış (paranın egemenliğine girmiş) ilişkileri, tüketimciliği, başkalarına sevgi ve yakınlık duymadan yaşamayı, kendi iç dünyasına çekilip toplumdaki diğer insanları tehlikeli saydırmayı öneren *non-söcial* değerler ve yargılar birlikte bulunabilmektedir. Liberal kapitalizmdeki öğeler ile, devletçi planlamayı, Refah Devleti müdahaleciliğini, vb., öngören değer ve yargılar birarada yer alabilmektedir.

İşte tüm bu özellikleri yüzündendir ki, hegemonik ideoloji bile, çoğunlukla esnektir ve değişime açıktır. Tarihsel koşullar değiştikçe kendini bunlara uyarlayabilmektedir. Her dönemde, karşı çıkan (muhalefet eden) sınıf ve katmanlara karşı esnek bir tutuma sahip olmuştur. Bu nedenle de, hegemonik ideoloji çelişkilerle doludur. Karşıt gruplara karşı yer yer ödün bile verebilen bir yapıya sahiptir. Çünkü, böyle olması gerekmektedir.

Ancak, hegemonik ideolojinin tüm bunları yaparken, geri çekilemeyeceği bir hoşgörü sınırı da vardır.

Hegemonik İdeolojinin Hoşgörü Sınırları

Hegemonik ideolojinin tüm esnekliğine rağmen, hoşgörüsü, kuşkusuz belli bir yere kadardır. Çünkü, gizilgüç olarak sahip olduğu verimliliğini olanak ölçüsünde en yüksek düzeyde gerçekleştirebilmek isteyen çağdaş toplumsal sistem toplumun geniş kesimlerini, katmanlarını işlikte, büroda, "serbest zamanlarında" evinde, vitrin önlerinde, televizyon başında, seçim sandıklarının önünde belirli rolleri yerine getirmeye yöneltmek, özendirmek zorundadır. Bu roller ise, sınırlı katılmalardan ileriye gitmeyen; bir tarafın egemen, diğer tarafın ise bağımlı konumda olma durumunu ortadan kaldırmayan; üstelik de sistemi bu kesim ve katmanların gözünde belirli bir derecede meşruiyete kavuşturan düzenlemelerdir. Bu düzenlemelere yönelmek, bugünkü toplumlarda, egemen tarafın kendi iktidarını yürütebilmek için oldukça rafine bir hegemonik ideolojiye ihtiyaç duymasından dolayı gerekmektedir. Kaba yöntemler, katılma sağlamamakta, sistem potansiyel olarak sahip bulunduğu ekonomik alandaki üretkenliğinin büyük bir bölümünü bu rafine kültürel düzenlemeler olmaksızın gerçekleştirememektedir. Tüm bu esnekliğine, hoşgörülülüğüne rağmen, sistem temel alanlarda işini gerçekten sıkılamayı da unutmamaktadır. Hegemonik ideoloji, 1960'ların başlarında bile "sapkın kültür" saydığı Hipiliği, suç saydığı cinsef sapkınlıkları, aralarındaki ayrımlara dikkat bile etmeden zorgücü kullanan bastırıldığı toplumsal karşıtlık görünümünü 1960'ların ortalarından itibaren ileri kapitalist ülkelerde birer "alt-kültür" saymaya yönelmiştir. İşçi sınıfıyla örgensel (organik) bir bağlantısının bulunmadığını anladığı orta sınıftan ve bunun alt kesimlerini oluşturan küçük kentsoylu sınıftan gelen *Yeni Sol*'un, *Öğrenci Solu*'nun toplumsal karşıtlık görünümünden ise, egemen sınıfın *progressive* kesimlerinin 1960 ortalarından beri çizdiği politikaya uygun olarak, yararlanma yoluna gitmiştir. Tüm bunları, kapitalist toplum biçimini iç ve dış koşullardaki değişmeler karşısında korumanın en iyi yollarının neler olduğunu araştıran bir temel siyasa içinde, kendi içinde de tartışmaları sürdürerek yapmıştır. Kapitalizmin karşıt düşünen, hareket eden topluluklar karşısında korunmasındaki duyarlılığını ise hegemonik ideoloji asla yitirmemiştir. Hegemonik ideolojiyi genel olarak benimseyen, ama aralarında yer yer çelişkiler olan egemen sınıfın "geri" kesimleri de progresif kesimle birlikte düzenin temel kurumlarına yönelik eleştirilere karşı ideolojik düzeydeki

ortak savaşımalarını yavaşlatmamışlardır. Düzene cepheden ve örgütlü kitle hareketleri olarak eleştiri yöneltten siyasal eylemlere karşı ise, ideolojik savaşımın da dışında başka yollar kullanmaya başlamışlardır.

Bu ikili devinim içinde, hegemonik ideoloji, toplumda, düzenin neresinin hangi noktaya kadar eleştirilebileceğini de belirlemeye çalışmakta, kamusal görünüm kazanacak olan tartışmalarda ele alınacak konu ve sorunları belirlemekte; cepheden, açıkça ve tutarlı bir biçimde karşı çıkan eylemleri ise kamu oyuna *marjinal grupların* eleştirileri gibi göstermeye çalışmaktadır. Bu tür örgensel, karşı çıkmakta kararlı devinimleri hırçınlaşmaya itmeye çalışan egemen kesim örgensel eylemlerin geniv kesimlerle iletişim kurmadan irkiltici bir görünüm edinmesi için onların önünü kesmeye dikkat ve özen göstermektedir. Bunun için temel nitelikteki alanlarda (örneğin, kapitalist mülkiyet kurumuna ya da pazar kurumuna ilişkin alanlarda) *yapılanmış bir sessizlik* oluşturmaya, özen göstermekte; tüm bunlarda, onayabileceği hoşgörünün sınırını ise, durup dururken kendisi genişletmemektedir. Bu sınırı egemen sınıfın kendi iç tutunumu, kendi iç çelişkileri, karşıt sınıf ve kesimlerin kendi ideolojik etkinlikler ve yetenekleri arasındaki etkileşim belirlemektedir. Ama egemen sınıfın kovboy türü filmlerden açık-saçık (porno) filmlere ya da bilimsel çalışmalara kadar çeşitli alanlarda karşılaşılacağı karşıtlıkları dar çerçeveli bireysel görünümde tutmaya verdiği önem, bu sınıfın kendi tutumunu ne denli bilinçle oluşturduğunu da göstermektedir.

Bu nedenle de, içinde çelişkiler taşıyan bir yapı olarak varsayıldığında, hegemonik ideolojinin bile, bağımlı konumdaki insanlar için terkedilmemesi gereken bir ideolojik savaşım alanı olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu konu, ilk bakışta ters görünse de, çok önemli olduğu için, bununla ilgili görüşlerden iyimser olanını da, kötümser olanını da geniş olarak özetlememiz; ana hatları ile bir kez daha gözden geçirmemiz gerekmektedir.¹³

Hegemonik İdeolojiyi "yanlış bilinç" Olarak Açıklayanlar

Kellner'e göre ideoloji konusunda en kötümser olanlar Frankfurt

¹³ Bu özetlemede, iyimser görüşün tutarlı sayılabilecek bir örneği olarak —Enzensberger gibi bu iyimserliği, sadece, kültür endüstrisinin egemen sınıfa diğer endüstriler kadar sıkı denetlenememekte oluşuna dayandırmayarak, "bekâ stratejisi" gibi bir kavramla açıklamaya çalıştığı için— Kellner'in savlarını gözönünde tutuyorum.

Okulu ile, onlardan farklı biçimde yola çıktığı halde, onlardan da kötümser sonuca varan Althusser oluyor.

a) *Frankfurt Okulunun Kötümserliği*

Kellner'den aktararak özetleyecek olursak, Frankfurt Okulunun kötümser sonuca varan ideoloji açıklaması şöyle bir gelişme izliyor :

1. İdeoloji, bir yanlış-bilinçtir. Karmaşık toplumsal süreçleri, uygulamaları (pratikleri) ideoloji yalınç (basit), doğal, değişmez durumlar olarak göstermektedir. Hegemonik ideoloji belirli bilinç ile toplumsal ilişki biçimlerini doğal, evrensel, ussal, sonsuz şeyler olarak göstermektedir. Evrensel, genel gözükten *idea*'ların ya da çıkarların, gerçekte, özel çıkarların maskeleri olduğunun anlaşılmasını önlediği için ideoloji bir yanlış-bilinç durumuna varmaktadır. Hegemonik ideoloji, özel olanı, özel çıkarları, bölümsel (kısmi) olanları genelmış, kamusalmiş, kamusal çıkara uygunmuş gibi gösterir.

Tüm ideoloji biçimleri, refleksiteden (tepkeden), eleştirelilikten yoksundur. İdeolojilerde bulunmayan bu özellikler, ancak Eleştirel Kuramda bulunmaktadır. Çünkü, ideolojiyi yapanlar izm-olarak ideoloji yaparlarken dünyayı değiştirmeyi; hegemonik ideoloji yaparken ise yaşanan toplumsal durumu hakılaştırmayı öne alırlar. Üstelik böylesi bir düşünce yetersizliği içinde ideolojiler oluşturup kurumsallaştırdıkça ve bunları hegemonik ideoloji durumuna getirdikçe yaptıkları açıklamalar bilişimsel (cognitive) bir yozlaşmaya ve çarpıklaşmaya uğrar.

2. Frankfurt Okulunun çalışmalarının en önemli yanı, Kellner'e göre, ideolojinin tarihsel yozlaşmasını incelemiş olmasıdır. Çağdaş toplumlarda kapitalist, toplumcu ideolojinin konumuna önemli ölçüde ışık tutmuş olmasıdır. Frankfurt Okuluna göre ideoloji durmadan tekrarlana tekrarlana, insanın kafasına dört bir yandan yansıya yansıya bir dizi stereotipe, basmakalıba, bir tür sözde-hikmet'e, sözde-sağgörü'ye (pseudo-wisdom) dönüşmektedir. Oysa yozlaşmadır.
3. Çağdaş totalitaryanizm dedikleri faşizm, tekelci kapitalizm ve Stalinizm yüzünden, Kültür Endüstrisinin etkisi altında *kültür* bir hegemonya biçimine dönüşmüştür. İnsancıllaştırıcı tüm özelliklerini yitirmiştir. Adorno'nun deyişiyle, bu okula

göre, "kim kültürden söz ediyorsa, hükmetmeden (yönetmeden) söz ediyor demektir."¹⁴

Kültür ürünlerinde yansıyan şeyler de, gitgide ideolojikleşen gündelik yaşamdaki reel-bilinç olmaktadır. Bu bilinç ise, insanları tüketimci yapan ve bilinçlerinin gelişmesini kısıtlayan bir bilinçtir. Yığın-ürün (mass-production) olan günümüz ideolojisi, yaşadığımız toplumun kendisidir; şeylerin varolan durumlarıdır. Bu içerik, kitlelerin, Kültür Endüstrisinin arkasında anonim bir görünüm içinde yer alan, ya da bilinçli olarak yayılmasına çalışılan (propagate) kurallar ve koşullar ile bireşimci (sentetik) bir biçimde özdeşmelerini sağlamaktadır. Oluşturulmuş "rıza"ya uymayan herşey sıkıca denetlenmektedir. Başkaldıran herşey ya görmezlikten gelinmekte, ya da açıkça suçlanmaktadır.

Kültür Endüstrisinde ideoloji bir tür sözde-gerçekçilik biçimine bürünmektedir. Dıştaki görgül (ampirik) gerçeğin olduğu gibi yeniden-üretimini (reproduction) yapmaktadır. Bu nedenle, insanın yaşamda karşılaştığı, yaşadığı dış gerçekliğinin, aslında, insana kendisinin dışından sunulmuş bir dış-gerçeklik; toplumsal denetime uygun olarak hazırlanmış, insanın, onu algılamasından daha önce, önüne konulmuş bir dış gerçeklik oluşunu anlamasını önlemektedir. Bunun böyle olduğunu anlamaya başlar gibi olanların da görüşlerini bulandırmaktadır. Bu nedenle de, ideolojinin etkisindeki çağdaş insan, dünyaya, toplumsal yaşamının karmaşıklığını kavramaya yetmeyen, alabildiğine bir yanlış-bilinçle dönüşen kalıplar ve stereotipler ile bakmaya alıştırılmış olmaktadır.

İdeoloji, böylece, "kısıtlanmış bir dilbilimsel kod" olmuş bulunmaktadır. Kitle iletişim araçları, Kültür Endüstrisi bu alanda büyük bir işlev yüklenmiştir. Bu araçların, bugünkü kitle iletişim tekniklerinin etkisiyle de insanlar, kısıtlandırılmış bir dilbilimsel kod olan ideoloji içinde yeni bir benlik (self) oluşturmamakta; bu sınırlı dil, bu konuda insana yar-

¹⁴ Adorno'nun bu yazısı için, bk.: Telos, Sayı 37, Sonbahar 1978, ss. 93-111 (Adorno'nun 1960'daki bir dersinin 1960'da Merkur'de çıkan tam metninin İngilizcesi.) Frankfurt Okulunun görüşlerini özetlerken Kellner, Frankfurt Sosyal Araştırma Enstitüsünce yayınlanmış *Toplumbilimin Sorunları (Aspects of Sociology)* diye İngilizceye çevrilmiş olan bir yayını kullanıyor. Bu kaynak 1955'te Adorno ve Horkheimer'in Hür Berlin Radyosundaki bir seri konuşma için birlikte yazdıkları metinlerden oluşmaktadır. Oldukça, genel nitelikte metinlerdir.

dım etmemektedir. İdeoloji dünyayı bugün varolduğu durumuyla olumsuzlamamakta; tersine dış dünyanın bugün varolan düzenlenim (aranjman) biçimini olumlu saymakta; ona süreklilik ve güvence sağlamaktadır. Ayrıca, insanların siyasal eylemde bulunmasını, siyasal yaşama kendileri için katılmasını desteklememekte; tersine, edilginlik ve konformizm oluşturmaya özen göstermektedir.¹⁵ Diğer yandan, tüm toplumsal çelişkileri örtülüyerek, varolan yaşam biçimindeki seçenekleri baskı altında tutarak yanlış-bilinç oluşumuna yardım etmektedir. Hegemonya olarak ideoloji, dış'ta olanları bir ayna gibi aynen yansıtmaktadır; reel-olanı sağduyu, gerçekçilik ve şeylerin doğal düzenlenimi olarak göstermektedir. Bu nedenle, hegemonik ideoloji, toplumdaki otoritenin dağılgınlaştırılmış ve araçları yenilenmiş bir sesidir. Kişileri, toplum yapısı neyin, nasıl yapılmasını istiyorsa onlara ve öyle yapılmasına yöneltten toplumsal, siyasal üst-benidir (süper-ego-

¹⁵ Frankfurt Okulunun, Yeni Sol'un bu görüşlerinin tekelci kapitalizmin 1930-1960 dönemindeki durumunu yansıttığını; 1960'lardan itibaren, bu eleştirilerden de yararlanan ileri sanayi toplumlarının ise örgensel-olmayan (artificial) toplumsal eleştiriye ve çeşitli siyasal katılmaları, vb., artık olumlu karşıladığını ileri sürenler de var. Bu konudaki ilginç tartışma sürüyor. [Bk. Paul Piccone'nin "Tek Boyutluluğun Bunalımı" (The Crisis of One-Dimensionality); Tim Luke'un "Yapay Negativite Çağı" (The Age of Artificial Negativity) adlı yazıları, Telos, Sayı 35, Bahar 1978; ve bu ikisinin John DeBrizzi'nin Boyutsuzluğu" (DeBrizzi's Undimensionality) başlığı ile, DeBrizzi'nin bir eleştirisine verdikleri yanıtları, Telos, Sayı 37, Sonbahar 1978.] Piccone ile Luke'un bazı görüşleri Carter'in yeniden "tutucu" bir yön tutturması ve Reagan'ın gelişile iyice tutarsızlaşmakta ise de, 1914'ten 1950 sonlarına kadar gitgide artan ve genişleyen devlet müdahaleciliği ile toplumu düzenleme önlemlerinin toplumsal yaşamda spontaneliğin tümüyle kalkmasına yol açması yüzünden, Amerikan toplumunda 1960 ortalarından itibaren sivil topluma biraz daha nefes alıracak yeni düzenlemelerin arandığı savı ilginç görünüyor. DeBrizzi ise, bu ararıların bile Refah Devleti uygulamalarının gitgide genişletilmesi olarak ele alınması gerektiğini söylüyor. Orta sınıfın köktenci gibi görülen bazı eylemlerinin, bu uygulamalar yüzünden orta sınıfın vergi yükünün artışından; bunun yanı sıra, çeşitli ayrıcalıklarını koruma zorluklarının da artışından dolayı ortaya çıktığını; örneğin, Medeni Haklar eyleminin, yoksullukla savaş kampanyasının federal harcamaları (vergileri) artırıp orta sınıfı rahatsız ettiğini; Vietnam'a asker yollamanın gönüllü kampanyasını da aşip, zorunlu asker yollama dönüşmesi ile orta sınıfın radikalleşmesi arasında bağlantı bulunduğunu ileri sürüyor. Radikal hareketlerde zencilerin ayrılması üzerine orta sınıfın ürktüğünü; öğrenci Yeni-Solu'nun ise Vietnam'a zorunlu asker yollama yasası ile birlikte başladığını söylüyor. Ama, Piccone ve Luke'a veremediği yanıtlar da çok önemli, çok ilginç-Reagan'ın seçilmesi ise, orta sınıf radikalleşmesinin tutucu yönde de olabileceğini işaret ediyor.

sudur). *İdeoloji, insanın rüyalarına, umutlarına, fantazyalarına, aklına yerleşip tüm buraları mekan tuttuğu için hegemonyasını sürdürebilmektedir.* Çalışma'da (iş'te), düşüncede varolan toplumsal düzenin aşılmasını da bu sayede önleyebilmektedir. Bireyliğin yitirilmesi, özerkliğin yitirilmesi, yönetilmenin, konformizmin yaygınlaşması, bu nedenledir ki, sanayi toplumunun başa çıkılması güç hegemonik kültürünün sonuçları olarak ortaya çıkmış bulunmaktadırlar.

Üstelik, Frankfurt Okulunun bu kötümser açıklamaları, sadece günümüz için değil, bitmiş bir tarih için de geçerli şeyler olarak savunulmaktadır. (Adorno'nun 1968 Olaylarında yayınlanan *İstifa* başlıklı bir yazısında şu görüş savunulmakta idi: Tüm bunlara rağmen, bunlardan çıkışın yollarını arayan eleştirel düşüncenin barınabilmesine izin verecek hiçbir parti ya da sınıf örgütü olmamasına rağmen, insanlığın bugün ayrımsayamadığı, savunamadığı eleştirel düşüncenin üretimine birilerinin devam etmesi, yaşadığımız dönem için, devrimci uygulamadan çekilmek değil, bu uygulayımın en doğru olanını inatla sürdürmek demektir. Adorno, kuşkusuz son derece ender yetişen bir aydın. Burjuva kültürünün de, önceki kültürlerin de hepsini şaşılacak kadar özümsemiş bir düşünür. Trajik bir çağın insanı. *Otoritaryan Kişilik* diye meşhur olmuş çalışma ile yetinen değerlendirmelerde onun edebiyata, müziğe, genel olarak kültüre ilişkin çok yararlı, çok özgün görüşleri olduğu nedense unutulmaktadır. Oysa, örneğin Lazarsfeld ile yaptığı ünlü radyo araştırmasındaki yöntembilim tartışmaları bile, bugünlerde ülkemizde de önem kazanan popüler müzik araştırmaları için kesinlikle incelenmesi, yararlanılması gereken değerdedir. Ne var ki, Frankfurt Okulu, ideolojiye çağdaş insanın dış gerçekliğini kavrayamaması süreci içinde merkezsiz bir yer vermekle de kalmamakta; ideolojinin tüm toplum yüzeyinde yaygınlaştırılan bir *kitleselel aldanım* olduğunu; en çok da, kitle iletişimi araçları ile işletilen bir *Kültür Endüstrisi* aracılığı ile yaygınlaştırıldığını savunmaktadır. Kitle iletişimi araçlarının manipülasyon aracı olmaları durumunu abartarak, tekeli kapitalizmin kendini yeniden-üretmesinin *kitle iletişimi araçları, ideoloji, toplumun ya da toplumsal yaşamın kendisi*'nden oluşan üçlü bir yapı içinde gerçekleştirildiğini söylüyor. Öyle ki, bunlar arasında hiçbir gerilim, hiçbir çelişki olmadığını peşinen onanmış oluyor. İdeolojide çatışkın öğeler olup olmadığını da ele

almıyor. Bu nedenle, Frankfurt Okulundan düşünürler ideolojiyi sadece hegemonik ideoloji olarak ele alıyorlar ve tam bir kötümserliğe varıyorlar.

b) Althusser'in Kötümserliği

Kellner'in, kısa da olsa, burada belirtilmesi gereken bir diğer görüşü ise, Althusser'in de, Frankfurt Okulunu "yeni-Hegelci idealistler" diye eleştirdiği halde, çok daha monolitik, çok daha tek boyutlu, çok daha kötümser bir açıklama düzeyinde kalmış olduğunu ileri sürmesidir.

Althusser'e göre, DİA'lar (Devletin İdeolojik Aygıtları), aslında baskıcı bir devletin aygıtlarıdır. DİA'lar toplumsal ilişkilerin yeniden-üretmesine yarayan kitlesel, her tarafı kaplayan bir sisteme döndürmektedirler ideolojiyi. Althusser'e göre, okullar, kitle iletişimi araçları, devlet ve ekonomi ile ideoloji arasında, ya da ideolojinin kendi içinde çelişkilerin bulunması söz konusu değildir. Bu eleştirisinde, Althusser'in *Lenin ve Felsefe*'de, "Değişik DİA'ların arasındaki birlik, çoğu kez birbirleriyle çelişecek biçimlerde, egemen ideoloji tarafından, egemen sınıfın ideolojisi tarafından sağlanır" sözlerinden yola çıkıyor Kellner.

Yani, Kellner'in Althusser yorumuna göre, Althusser'de tek bir egemen sınıf ideolojisi vardır. Bu tek bir egemen sınıf ideolojisi, baskıcı devlet aygıtı ile DİA'lar arasındaki uyumlu işbirliğini oluşturur. İdeoloji, içsellik olarak, toplumsal bir zorunluluk olarak *görüntü*, ya da *yanlış-bilinçtir*. İdeoloji, kişilerin gerçekteki varoluş koşulları ile düşsel ilişkilerinin gösterebilir. [*Lenin ve Felsefe*'den, ss. 149, 150, 162'den yapıyor bu alıntılar. İngilizce baskısından.]¹⁶

Daha açık bir anlatımla, Althusser'e göre, bireylerin gerçek-varoluş koşullarıyla düşselleştirilmiş ilişkilerinin temsil edilişi olan ideolojide (ideolojilerin tümünde), toplumda varolan üretim ilişkilerinin ve bu ilişkilerden türeyen diğer ilişkilerin kendileri değil; kişilerin üretim ilişkileriyle, bunlardan türeyen diğer ilişkileriyle olan düşselleştirilmiş ilişkileri yer almaktadır. Bu nedenle ideolojiler ger-

¹⁶ Türkçede Althusser'in *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* başlığı altında yayınlanan üç yazısına da bakılabilir. Murat Belge'nin Althusser'den yana gözükten *Önsöz*'ü ile sunulan bu yazılardan ilki olan aynı başlıklı yazıda (ss. 56-71'de), "ideolojinin tarihi olmadığı" savı ile, "ideolojinin, bireylerin gerçek varoluş koşulları ile düşsel ilişkilerinin bir tasarımı olduğu" savları işleniyor. [Bk. L. Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (çev. Y. Alp, M. Özışık), (İstanbul: Birikim Yayınları, 1978)

çek-olanın çarpıtılmasıdır. Bu çarpıtma oluşları aracılığı ile, gerçek ilişkileri değil, kişilerin gerçek ilişkileri ile kurdukları düşselleştirilmiş ilişkilerini yansıtmaktadırlar. [*Lenin ve Felsefe*, ss. 164-165'ten özetliyor.]

Ayrıca, ideoloji bireyleri öznelere olarak kabul ederek onlara seslenir, bildirimde bulunur, eyleminden, eylemlerinden siygaya çeker.¹⁷ Bununla da bitmemektedir iş: tüm toplumlar, kendilerini yeniden-üretmek için metabolizmik işlemlerinde ideoloji özümlediklerinden Althusser'e göre, ideoloji *eternal*'dir (ölümsüzdür). Tıpkı, Freud'un bilinçaltı dediği olgu gibi. İdeolojiyi, toplumsal bakımdan zorunlu olarak yanlış-bilinç sayınca; ideolojinin tüm toplumlarda varolacağını, ideolojinin sosyalizmde de işlerliğini sürdüreceğini; ve ideolojinin toplumsal varoluşun daimi bir bölümü olduğunu söyleyince de, sonuçta, Althusser, "ideolojinin tarihi yoktur" diyebilmektedir. [Bunları, Kellner şuralardan alıntılıyor: *Lenin ve Felsefe*, s. 159 ve devamı; *Marx İçin*, ss. 231 ve devamı; ayrıca, s. 235.]

Kellner'e göre, bu görüşleri ile Althusser, Frankfurt Okulundan bile kötümser bir sonuca varmış olmaktadır. Sınıf savaşımından, ideolojinin içindeki çelişkilerden söz etmekte ise de, tüm bu çelişkilerin hegemonik ideoloji tarafından giderilebildiğini onadığı için, böyle bir kuramsal çerçeve içinde sınıf savaşımının nasıl varolabileceğini, bu çelişkilerin nasıl varlık kazanabileceklerini, ideolojik değişimin (*emancipation*'un) nasıl gerçekleştirilebileceğini açıklamıyor. Kellner'in sorunsalı açısından söyleyecek olursak, ideoloji içindeki çelişkiler, Althusser'e göre, ideolojinin kendi içinde hegemonik ideoloji tarafından ortadan kaldırılabiliyorsa, hegemonik ideolojinin bu denli etkinlikle ortadan kaldıramayacağı ideolojik muhalefet (karşıtlık; ideolojideki *emancipation*'a eriştirici zihinsel, davranışsal yollar için kullanılacak özgürleştirici öğeler) nasıl varolabilecek, bunlar nasıl ortaya çıkabilecektir? Bunu söyleyebilmek, Althusser'in kuramsal çerçevesinden çıkmadıkça, olanaksız kalıyor. Kellner ise, bu sorunlara bir çıkış arıyor. Bunları da görelim.

¹⁷ Althusser'in bizdeki çevirisinde "ideoloji bireyleri özne diye adlandırır" diye geçen bu tümce, İngilizceye seslenmeyi aşan bir anlam taşıyan *interpellate* sözcüğü ile çevrilmiş. İdeolojinin, hem dış gerçekliğin betimlenmesi, hem de davranışların düzenlenimi konusundaki reçeteleme işlevini açıklamakta bu İngilizce karşılık daha iyi görünüyor. *Interpellate*, bir kişi ile, onu *yargılamaya yönelik* bir konuşma (seslenme) biçimidir; karşılıklı bir iletişim değildir. Kişinin, belirli bir eyleminden, ya da ilintili eylemlerinden, hatta hareketlerinden dolayı sorguya çekilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısı ile, ideoloji içindeki kişi, ideolojinin karşısında edilgin bir konumda sayılmış olmaktadır.

Hegemonik İdeolojinin Tarihi, Özgürleştirici Öğeleri :

Kellner'in ilk karşı çıkışı, ideolojinin bir Tarih'e sahip olduğunu ileri sürmek oluyor. İdeoloji bu tarih'ine gündelik yaşamdaki değişimleri ile *amorf* bir görünüm içinde; ama, "sınıf mücadelesine" bağlı olarak, değişen tarihsel koşulların kendi evrimi içinde kendisi de yeni biçim'ler ve yeni içerikler kazanacak bir tarzda sahip olmaktadır.

Kellner'e göre hegemonik ideolojinin kendini benimsetebilmesi,, tepeden inme birşey olmasından değil, halkın gündelik yaşamı ile içiçe ve onunla uyumlu olmasının yardımıyla mümkün olmaktadır. Güvenilirliğini sürdürebilmek için de halkın yaşamındaki, toplumsal koşullarındaki değişmelere uymak, bunları izlemek zorundadır. Hegemonik ideoloji, aileden, okuldan, tapınaktan, kitle iletişimi araçlarından, işyerlerinden, işliklerden, bürolardan, sergenlerden (vitrinlerden) vb. oluşan ideolojik aygıtlar topluluğunun aracılığı ile öğrenilir, bir kuşaktan diğerine aktarılır (kültürün toplumsallaşması olarak). Bu ideolojik aygıtlar *otorite*, *hiyerarşi*, *konformite* ideolojileri oluşturarak hegemonik ideolojinin tüm diğer öğelerini biraraya getirir, bunları belirli bir yapıya kavuşturur, güçlendirir, iç tutunumunu yaratır.

Diğer yandan, hegemonik ideolojiyi üreten hegemonyacı sınıfın yandaşı olan kesimdeki aydınlar, içinde yaşanılmakta olan toplumu kendine dayanak aldığı özgürlük, esenlik, eşitlik gibi her sınıf ve katmana seslenen genel vaatlerini bile tutmadığı için eleştiren toplumsal gelişmeden yana ikinci kesimden aydınları hem eleştiri düzeyinde, hem de gerektiğinde baskı uygulayımı düzeyinde dışlamaya çalışırlar.

İdeolojik aygıtlar diye yukarda bazılarını belirttiğimiz aygıtlar ise, ideolojiyi kurumsallaştırmaktadırlar. Bunlar aracılığı ile yaşamdan, yani varolan toplumsal yapıya göre yaşanan gündelik yaşamdan kaynaklanan ideoloji, gündelik yaşamın bilincinin tümü olarak değil, sadece bir bölümü olarak oluşur ve kurumlaşır. Yaşamın uygulayımında özne olur, kendi başına bir yaşama kavuşur. Toplumsal yaşam denemleri ile değişikliklere uğramaya, değişen koşullara göre kendini değiştirmeye başlar. Bunları yapabildiği oranda tarihsel değişmelere karşı yanıt verebilecek, onlar üzerinde etkiye bulunabilecek bir sürekli oluşuma dönüşür.

Bu nedenle Kellner, ideolojiyi kendisinin dışında belirlenen bir Tarih (sınıflı toplumların tarihi) içinde anlamlandırmak gerektiğini

söyleyerek, "ideolojinin tarihi yoktur" diyen Althusser'in ideolojiyi toplumsal kararlı denge sağlayan bir kurum; kişilere *varolan toplum yapısı adına* seslenen bir kurum sayan görüşüne katılmamakta; "gerek ideoloji kavramının (genel olarak ideoloji), gerekse belirli ideolojiler diyebileceğimiz ideolojinin özgül durumlarının tümüyle tarihsel olduğunu" ileri sürmektedir.

Althusser ile Kellner'in *İdeolojinin Tarihi Yoktur* ya da *İdeolojinin Tarihi Vardır* biçimindeki birbirine ters düşen görüşleri, özetle, şurdan kaynaklanıyor: Althusser, ideolojilerin ait oldukları toplumsal formasyondaki toplumun somut tarihi olarak öznel bir tarihe sahip olduklarını, ama "genel olarak ideolojinin tarihinin olmadığını" söylüyor. Çünkü, ideoloji, dış gerçekliğin yansıtılması değil, çarpıtılmasıdır. Bu hep böyle olduğu için, ideolojideki zihnin işleyiş düzeneği de hiç değişmemektedir. Bu nedenle, *bilinçaltı* gibi, *ideoloji* de tarihsizdir. Ancak, bu *tarihsizlik* ideolojinin içinde tarih bulunmadığı anlamında olmayıp, ideolojinin *kendisinin dışında gelişen bir tarihi olduğu*; ya da, *pozitif (olumlu) anlamda bir tarihe sahip olmadığı* anlamındadır.

Kellner ise, ideolojinin tarihine ideolojinin kendisi dışında —sınıf mücadelesinin kapsamına giren uygulamalar, onların içeriği olan değerler, yöntemler ve kurumlar aracılığı ile— kazanılan bir tarih olarak bakmamak gerektiğini; *ideolojinin* sınıf savaşımının seyrinde bütünüyle bağımsız bir değişken biçiminde olmamakla birlikte, görece bağımsız bir etmen olarak yer alabildiğini; bu nedenle, *olumlu* bir tarihinin bulunduğunu; sınıf mücadelesinin yöntemleri, araçları, açıklamaları geliştikçe *ideolojinin* de gelişebildiğini ileri sürüyor.

Bu nedenle, ideolojinin zihinsel düzeneği hiç değişmiyorsa, işbölümünün, yabancılaşmanın, kapitalist toplum biçiminin ortadan kalkması ile varılacak olan ideolojiye gerek duymayan topluluksal yaşama hangi insanla, nasıl varılabileceğini, bugün için sınıf mücadelesini (bir avuç bilimsel bilgi ile haşır-neşir aydın dışında) kimlerin, hangi zihinsel koşullar da yürütebileceğini açıklamakta Althusser çıkmaza saplanırken, Kellner bu çıkmaza sürüklenmemenin yollarını araştırıyor. Şimdilik, hiç değilse bu arayışın gerekliliğini göstermeye çalışıyor.

Kellner'in bir başka ilginç savı ise hegemonik ideolojide bile özgürleştirici öğelerin bulunduğudır. Çünkü, hegemonik ideolojinin toplumda varolan egemenliği, eşitsizliği, adaletsizliği gizlediği, maskeleydiği doğru olmakla birlikte —tıpkı "izm-olarak ideolojide us dışı

bir yanın da bulunmakta oluşu gibi— hegemonik ideolojide de ussal bir yan bulunmaktadır. Hegemonik ideoloji, toplumda değerlerin, imgelerin, *idea*'ların ortaklaşalığını sağlar. Uygulayimsal, toplumsal bir işlevi vardır. İnsanları, toplumdaki başat inançlar, uygulamalar yönünde yönlendirir; onların, toplumun nasıl işlediğini anlamalarını sağlar. Böylece, kişilere, gündelik yaşamlarında nasıl davranacaklarına ilişkin bir *kılavuz harita* olarak yardım eder. Örneğin, toplumda yarışmanın (rekâbetin), paranın, hiyerarşisinin önemini hatırlatır. Onları iş'e, toplumsal ilişkilere hazırlar. Kişiler, hegemonik ideolojiye bakarak, yaşamak zorunda oldukları toplumda kendilerine yol gösterecek bir *bekâ stratejisi* bulmuş olurlar. Bu bekâ stratejisi, varolan toplum karşısında tam bir bozguna uğramak yerine, insanlara, varolan toplum yapısında yaşarken de bazı yanlarını koruyabilecekleri bir strateji içinde toplumla ilişki kurmalarına yardım eder. Fakat özgürleşim beklentileri ortadan kalkmaz, sürer.

Öte yandan, hegemonik ideolojinin kendi içinde şimdi bile yer alan eşitlik, özgürlük, adalet gibi *izm-olarak ideoloji* döneminden kalma değerler, günümüzde de savunulur gözüken ve bunlarla yapılan açıklamaların aracılığı ile hegemonik ideolojinin kendisine karşı çıkarılabilecek değerlerdir. Bunlar varolan toplumun eleştirilmesinde de temel olabilirler. Bu eleştirilerin haklılaştırılmasında işlevlendirilebilirler. Örneğin, hegemonik ideolojideki eşitlik, özgürlük kavramları benimsenir, derinliğine savunulursa, bunlarla geliştirilen bir toplumsal eleştiri aracılığı ile seçkinci yönetim ideolojilerine karşı direnilebilir. Geniş kesimlere bu tür eleştirilerle erişmek daha kolay olabilir. Onların da bu eleştirilere katılması, kendi yaşam uygulamalarını yeniden anlamlandırarak bu eleştirileri zenginleştirmeleri olasıdır. Çünkü hegemonik ideolojide bile, bu ideolojilerin "izm-olarak ideoloji" oldukları dönemden kalma bu değerler günümüzde tümüyle, açıkça reddedilememektedir. Bu değerler, hem egemen sınıf ve yandaşlarının, hem de bağımlı kesimlerin ortak bir kimlik kazanmalarına yaradıkları için, bir tarafa atılamamakta; ama, toplumsal yapı değiştirilmedikçe, ancak sınırlı olarak gerçekleştirilmektedirler. Bu nedenle, Kellner'e göre, bağımlı kesimlerin reel-toplum yaşamına katılmalarına yardımcı oldukları için savunulur gözüken bu değerler, aslında, sisteme eleştiri yöneltecekler için ütopyanın canlı tutulmasına da yardımcı olacaklardır. Başka bir deyişle, bu nedenle, hegemonik ideolojinin bile bir bölümü varolan toplumu savunur ve yeniden-üretirken, ütopyan yanı köktenci seçeneklere yönelik ideolojilerin üretilmesi için potansiyel (gizilgüç) bir güç ola-

rak varlığını sürdürme olanağı bulabilmektedir. Başka bir deyişle kendini meşru gösterebilmek için eşitliği, özgürlüğü, bireyliği kendine temel aldığı söyleyen bir toplumda bunların oluşturduğu *iktidar öncesi izm-olarak ideolojisini* materyalize etmekten yüzgeri etmiş bir egemen sınıfa karşı, bu kesimdeki değerler hegemonik ideolojiye karşı işlevlendirebilecek öğelerdir. Bunun için Kellner'e göre, gündelik yaşamlarının akışı içindeki geniş kesimleri varolan toplumun kendi hegemonik ideolojisi içinde şimdi bile canlı tutuyormuş, savunuyormuş gibi görüldüğü bu vaatlerini unutmamasının önlenmesi şarttır. Bu *unutmama* sayesinde, Kellner'e göre, varolan toplumsal düzenin ideolojik makyajı ile, onun gündelik yaşamının ardındaki asıl gerçekliği arasındaki uyumsuzluk ve iki yüzlülüğü bağımlı kesimlere kendi yaşam uygulamalarına uygun düşecek bir "kodlama" ile hatırlatılabilir; bu kesimlerin yaşamlarının gerçek koşulları ile, fantazyaları arasındaki varoluşsal bağlantının algılanmasındaki güçlekler bu *yakın dille* anlatılabilir; bunu, kendilerinin bile yapmaları kolaylaştırılabilir. Böylece düzenin sürdürür görüldüğü vaatlerinin unutturulmaması aracılığı ile, bu vaatleri gerçekleştirmekteki isteksizliği kendi somut toplumsal konumundan kaynaklanan egemen kesimin toplumun özgürleşmesine karşı çıkmak zorunda bir sınıf olduğu ortaya konulabilir. Bunlar ise, Kellner'in iddiasınca, düzenin kendi gazeteleri ile, televizyonu' ile, eğitim dizgesi ile, siyasal kurumları ile yaptığı, hoşgördüğü yanlıcı etkilemelerin yeniden, bağımlı kesimler açısından değerlendirilmesini kolaylaştırabilir.¹⁸

Kellner, bu konudaki uyarısına destek olmak üzere, örneğin kültürel üretim araçlarının materyal (gereçsel) üretim araçları kadar etkinlikle denetlenemeyeceğini; bu nedenle yazarların, sanatçıların, toplumsal eleştiri yapabilecek diğer kişilerin hegemonik ideolojiye karşı çıkabileceklerini; hegemonik ideolojinin içindeki özgürleştirici öğeleri canlı tutan işlevler yüklenebileceklerini ileri sürüyor.¹⁹ He-

¹⁸ Kurulu düzenin değişmesini değil göze batar dereceye varmış aşırı acımasızlıklarını ve köktenci tepkilere yolaçacak "kaba" yanlarını düzeltmeyi erekleyen bazı çağdaş sosyal bilimcilerin, 1950-60 döneminde geri kalmış ülkelerin "gelişmesi" için halkın "uyuşukluktan, yazgıcılıktan ve doğu felsefesinden çıkarılmasını" savunurken, bugün bu dediklerinin tam tersine, "yükselen beklentiler devrimi"nden sözetmeleri de Kellner'in bu görüşünü doğruluyor.

¹⁹ Enzensberger'in de buna benzer görüşleri vardır. Ancak, Kellner'in görüşlerine oranla onunkiler daha biçimlenmiş. Enzensberger, iletişim araçlarını bunların içindeki iletici görevlilerin bir oranda etkileyebilecekleri bir etken sayıyor. Kitile iletişim araçlarının diğer endüstrilere oranla denetimi daha güç bir endüstri olduğu doğru olmakla beraber, bu endüstrinin ardındaki diğer endüstrilerin

gemonik ideolojiler, işte bunlardan dolayı, Kellner'e göre, yukardan empoze edilen, egemen kesimin egemenliğinin monolitik bir aracı olmaktan çok, yaşamın gündelik koşullarına uyumlu olacak biçimde reaktif (tepkin), amorf, sınıf mücadelesine göre değişen şeylerdir; tarihsel koşullardaki, sınıf mücadelesindeki değişmelere göre yön değiştirebilmektedir. İdeoloji tarihleri denebilecek tarih (kültür tarihi) araştırmaları da ideolojinin bu dönüşümleri yapabildiğini göstermektedir.²⁰

*İdeolojinin ele alınmasındaki indirgemecilikler ...ve
İdeolojik Bölgeler konusundaki eksik anlayışın etkileri*

Gerçekten, ideolojinin değişmez birşey olmadığını söylemek, bazı sorunları gözönünde tutmamak, bunları hesaba katmamak konuyu yanlış anlamamıza neden olabilmektedir. İdeoloji toplumsal varoluşun önemli tüm alanlarında vardır, işlev görmektedir. Bunları görmek ideolojinin işleyişini anlamak için yararlı olacaktır. Bu alanların sıralamadan önce, Kellner'den aldığımız *ideolojik alan ve bölge*

dolaylı ya da dolaysız etkisi altında olduğunu unutmamak gerekmektedir. Ayrıca, bunları belirtilen yönde etkilemenin bir sınırlılığı da, dinleyici-izleyici kitlesinin bugünkü amorf (kitlese) durumudur. Örgütsüz, atomize edilmiş, yanlış-bilinç içindeki kitlelerin bu durumu da —sistem, bir oranda aydınların *media*'yı Enzensberger'in umduğu gibi kullanmasını engelleyemese bile— önemli bir sınırlama oluşturmaktadır.

²⁰ Kellner'in burada örnek verdiği Alan Wolfe, Sigmund Diamond, Daniel Bell'in çalışmalarından sadece Bell'inkini biliyorum. Bir de, Kellner'in sözetmediği 1920-30'lardaki sentimentalizmden 1870-80'lerdeki doğalcılık ve gerçekliğe geçişteki Amerikan kültürünün kadınlıştırılmasına ilişkin Ann Douglas'ın ilginç yeni çalışmasını biliyorum. Bir başka örnek de, Walter Benjamin'in 1830'lerden 1870'lere kadarki Fransa'da Baudelaire'in çağını anlatma biçimiyle ilgili çalışması oluyor. Bunlara bakacak olursak, Kellner'in bu iyimserliği de abartmalı görünüyor. Üstelik, Enzensberger'inki gibi, yanlış yerden kaynaklandırılmaya çalışılan bir iyimserlik gibi görünüyor. Örneğin, Daniel Bell'in çalışma *ethics*'i ile, serbest zamandaki (*leisure*) *hedonistic ethics*'i birbirlerinin karşı sayması; bunlara bakarak, kapitalizmin kültürel çelişkilerinin arttığını söylemesi ekonomik ve siyasal analizlerce doğrulanmayan bir sav. Kapitalist toplum için bu kültürel çelişkilerin sorun olabilmesi, ekonomik düzeyin verimliliğini sürdürmemesi durumunda ortaya çıkabilecek birşey. 1960'lar ise, bir büyüme dönemi olmuştur. Hedonistik *ethics*, çalışma yaşamının değiştirilemeyeşinin bir karşı-dengesi olarak, sistemin içinde yer almıştır. Petrol bunalımı, bazı stratejik önem taşıyan mineraller ile ilgili olarak son yıllarda başlayan kısıtlamalar ise, sistemin, bu tür *hedonistic ethics* ile de kendini bağlı görmediğini; "devlet" düzeyinde yeni politikaların uygulanmasına başlayabileceğini de gösteriyor. Kültür düzeyinde ise, yeni bir kıtlık ve tutumluluk ideolojisinin oluşturulmasından söz ediliyor şimdilerde. Daniel Bell'in radikal tutucu önerileri eğer ekonomide bir daralma olursa, asıl önümüzdeki günlerde itibar bulacağı benziyor.

kavramlarını da açıklayalım. *İdeolojik Alan*, Kellner'in kendi açıklamasına göre, birşeyin hakim olduğu, yönettiği ya da etkin olduğu (*rule, prevail* sözcüklerini kullanıyor açıklamasında) bir yüzey. *Bölge* ise, açıklanan bu alanlardan birinde, ideolojinin, başka şeylerin yanısıra, onlarla birlikte, ama aynı alandaki kendi kesiminde kendisinin egemen oluşunu belirtmek için kullanılan bir kavram oluyor. Bu anlamda, bölge, örneğin, ideolojinin "A" alanında egemen olduğu, devamlılığa sahip olduğu bir yüzey kesimi ya da bir uzam (mekân) bölümünü anlatıyor.

Kapitalist sanayi toplumlarında ideolojinin işlev görmekte olduğu alanlara gelince, bunlar sırasıyla şöyle (harcı âlem değişlerden örnekleriyle) :

- a. *Ekonomik alan* : Üretim sürecine, değişime, bölüşüme ilişkin davranışları düzenlemekle görevlendirilmiş çeşitli ideolojiler. *Örnekler* : Köylü olmasa millet aç kalır/ toprak anamızdır/ sorumluluk müşteriye aittir (Roma Hukukundan beri tecim hukukuna da kural olarak girmiştir)/ üreten değil satan kazanır/ mal senin, istediğini söyle/ beş parmağın beşi bir değil/ ağanın eli tutulmaz/ (son dönemin bu konudaki en kapsamlı ideolojisi olan) özgür girişim olmadan, özgürlük olmaz, vb.,
- b. *Siyasal alan* : Devlete, demokrasiye, yurttaşlık haklarına, hukuk sistemine, askere, polise vd. ilişkin ideolojiler. *Örnekler* : Devlet ana/ devlet baba/ devlet kuşu/ devletin malı deniz, yemeyen domuz/ dünyada en büyük mutluluk memur yüzü görmemektir/ demokrasi erdemdir/ demokrasi kötülerin en iyisidir/ iyi yurttaş iyi insandır/ özgürlük başkasının özgürlüğü ile sınırlıdır/ adalet mülkün temelidir/ askerlik vatani için can verme mesleğidir/ polis yurttaşın can, mal, namusunun bekçisidir, vb.
- c. *Toplumsal alan* : Kişinin özel yaşamına, aileye, eğitime, toplumsal kurumlara, grup yaşamına, toplumsal gruplara ilişkin ideolojiler. *Önekler* : Kişinin özel yaşamı onun gizliliğidir, kimse karışamaz/ aile kutsaldır/ aile ulusun çekirdeğidir/ eğitim görmek adam olmaktır/ din toplumun temelidir/ Ford için iyi olan ülke için iyidir/ sanat altın bileziktir/ memura kız verilmez/ devlete sırtını dayamak/ her koyun kendi bacağın-dan asılır/ insan insanın kurdudur/ köprüden geçinceye kadar ayıya dayı de/ birey milletin içinde erimelidir/ halk kadın gibidir, arada bir dayak ister, vb.,

- d. *Kültürel alan* : Kültüre, değerlere, bilime, teknolojiye, felsefe, sanata, dine, popüler (yayılğan) kültüre, kitle iletişimi araçlarına, vb. ilişkin ideolojiler. *Örnekler* : Tekniğe egemen olan güçlüdür/ parası yok ama okumuş adam/ gazetede yazdı ise doğrudur/ gazeteciler yalancı olur/ felsefe yapma, gerçeği söyle/ felsefesiz devlet yönetilmez/ az *izm* çok iş/ paran kadar konuş/ "batsın bu dünya"/ "yarab beni baştan yarat"/ Çar halkın babasıdır/ Führer biziz!, vb.,

Bu ideoloji alanları ve bölgeleri konusunda değinilmesi gereken bir sorun da, ideoloji konusuna ayrımlı açılardan yaklaşanların, kendilerinin önem verdikleri açılara göre herbirinin ayrı ayrı indirgemeler yapmakta olduklarıdır. Bu indirgemeciliğin nedeni, ideoloji sorununu değerlendirirken bir tek ideolojik bölgeye eğilimi, diğer bölgelerin bunun dışında tutulmasıdır.

Örneğin, ekonomistlik Marxistlerin ideoloji anlayışı, daha çok, ekonominin kendi ideolojisini nasıl oluşturduğunu incelemekte, ekonomik alanda oluşturulan ideolojiyi, ideolojinin diğer alanlarını kapsayacak bir genişlikte tutmaktadır. Böylece, ekonomiyi, ekonomik alandaki ideolojiyi abartmakta, tek bir ideolojik bölgeyi tüm diğer ideolojik bölgelerin yerine de saymış olmaktadırlar. Tersinden söylersek, Kellner'e göre ekonomik, siyasal, toplumsal, kültürel diye dört ayrı bölgeyi —ya da toplumsal bölge ile kültürel bölgeyi *kültür bölgesi* diye tek bölge sayarsak üç bölgeyi— bir tek ekonomik ideoloji bölgesine indirgemiş olmaktadırlar.

Politik alandaki ideolojinin abartılması ise, bir başka indirgeme biçimi oluyor. Bu indirgemecilik için Gouldner ve Poulantzas'ın durumunu örnek veriyor Kellner. Bunlar da, siyasal alanı, bu alanın ürettiği siyasal ideolojiyi, diğer ideolojik bölgeleri de içine alacak biçimde geniş tutmakta; diğer ideolojik bölgeleri de siyasal ideoloji bölgesinin içinde ele almış olmaktadırlar. Bu nedenle, diğer ideoloji bölgelerinin özgüllüklerini, özerk yanlarını yeterince görememektelerdir.

Üçüncü indirgeme biçimi toplumbilimcilerin yaptığı indirgeme oluyor. Bunlar ise, ideoloji sorununu —diğer ideoloji bölgelerini ayrı ayrı ele almaksızın— aile, özel yaşam, eğitim, kurumlar, grup ilişkileri gibi konulardaki ideolojiler içinde ele almaktadır.

Dördüncü indirgemecilik ise, kültür kuramcılarınıninki. Bunlar, ideoloji sorununu kültür, değerler, bilim, teknoloji, felsefe, sanat gibi kültürel alanlara ilişkin ideolojilerin içinde incelemekte; kültür ala-

nındaki ideolojinin dışındaki ideolojik alanların ayrı varoluşlara sahip olabileceklerini gözden kaçırmaktadırlar.

Bu indirgemeciliklerden kaçınmak için, ideolojik alanların hem ayrı varoluşlara sahip olduğunu, hem de aynı anda, bir üst düzeydeki hegemonik ideolojide, —mutlak olmayan— bir bütünlüğe kavuştuklarına dikkat etmek gerekmektedir.

Gerçekten, bir kere, tüm bu ideolojik alanlar, aynı zamanda, ayrı ayrı ele alınması da gereken, birbirinden farklı işlevleri olan, uzmanlaşmış ideoloji alanlarıdır. Çünkü, ideoloji tek bir alandaki görünümü ile incelenmesi olanaksız, karmaşık bir olgudur. İdeoloji, ayrı ideolojik bölgelerde özgüllükler gösterebilmesi sayesinde, daha yukardaki daha geniş kapsamlı ideolojik bildirimler içinde tümlüklü yanlarını biraraya getirecek *genel bir ideolojik yapı* oluşturmaktadır.²¹ Öte yandan, bu, çeşitli ideolojik bölgeler arasında birliği sağlayan, birleşimi (sentezi) oluşturan ise, *en kapsamlı ideoloji* diyebileceğimiz *hegemonik ideoloji* olmaktadır. Dinsel ideolojinin Orta Çağdaki konumu, klasik liberalizmin, Marxizmin ve faşizmin günümüzdeki konumları bu oluyor Kellner'e göre. Adam Smith'in yaptığı da, örneğin, bu anlamda bir hegemonik ideoloji kurmak olmuştur. Smith, bu ideolojik yapıda, "kapitalist pazar ekonomisi en etkin (verimli) ekonomik düzeneğe (mekanizmaya) sahiptir /insan doğasına uygundur/ bilimin, teknolojinin geliştirilmesine en yakın olanıdır" demiş; ayrıca, bunun insan yaşamının geliştirilmesi bakımından da en iyi sistem olacağını söylemiş; devletin etkinlik alanının en aza indirilmesini, ekono-

²¹ Toplumbilimsel açıdan, Kellner'in bu savının dayanağı, toplumun çok sayıda sistemlerden (dizgelerden) oluşan bir üst-sistem oluşu; dizgeler arasında bir tümleşmenin bulunuşu, ama bu tümleşmenin de her zaman tam bir tümleşme olmayışı biçimindeki işlevselci kuramdaki açıklamalardır denebilir. Daha da geliştirildiğinde, şu çıkıyor: aile sistemi, eğitim sistemi, ulaşım sistemi din ile inanca sistemi, vb. gibi sistemler birbirlerini tümleştirirler. Bu tümleşmeye olan katkıları, her sistemin diğer sistemlerle yaptığı maddi ve duygusal girdi-çıkıtı alış verişindeki dengeli işleyişleri ile olmaktadır. Din ile inancalar olağanüstü durumlar için bir güç fazlası (yedegi) sağarlarsa, günlük yaşamın dışında karşılaşılacak, kıtlık, savaş, vb. gibi durumlarda üst-sistem olan toplumun iç tutunumu (cohesiveness) ve tümlüğü bozulmamış olur. Sırası ile her sistem ve üst-sistem olan toplum bu nedenle, üyesi olan kişiler ya da alt-sistemler için ussallığı olan birimler olur böylece. Nitekim bazı yeni çalışmalarda Sistem Kuramcıları, Marx'ın da kendilerine yakın bir kuramcı olduğunu bile ileri sürmeye başlamışlardır. Sistem Kuramcıları, tek hücreliler planktasyonlarından, so-lucanlara, bitkilere, gelişkin hayvanlara, insana, topluma kadar her düzeydeki sistemi aynı şema ile açıklanabilir birimler saymaktadır. Marx ise, toplumun özgül bir birim olduğunu; tek insanı açıklamak ile toplumun açıklanamayacağını —tersini de söylüyor doğal olarak— ısrarla belirten bir kuramın kurucusu.

mik alanın özel bir alan (devletin karışmaması gereken bir alan) olduğunu ileri sürerek, ekonomiyi diğer yaşam alanlarının üzerinde bir konuma getirmiştir. Böylece, ekonomiden yola çıkarak, kapitalist toplumun hegemonik ideolojisini Adam Smith düzenlemiştir. *Özel mülkiyet, pazar kurumuna* dayanan hegemonik ideolojiyi oluşturmuş, diğer ideolojik alanları (diğer yaşam alanlarını) buna bağımlı kılarak, farklı farklı ideolojik alanlardaki ideolojileri de bir bütünlüğe kavuşturmuştur. Bunu yaparken, kendinden sonraki bazı diğer liberal doktrincilerde olmayan bir öğeyi de işe katan Smith, özel çıkarların karşısında toplumun çıkarlarını gözetecek bir kurumdan da söz etmiştir. Daha sonraki Liberalizm bunu da ortadan kaldırmıştır.

Ama bununla da iş bitmemektedir. Çünkü, hegemonik ideoloji bu bütünlüğü sağlasa bile, bu bütünlük bir tam bütünlük olamamaktadır.

Kellner'e göre, ideolojik bölgeler hep birlikte varlık sürdürmekte, ama aralarında tam bir uyum bulunmamaktadır. Bunlar, bu uyum içinde de karşılıklı etkileşimde bulunmaktadırlar. Aralarında çelişkiler olabilmektedir. İdeolojiler, bu dört alandan (bölgeden) birinde oluşturulmakta ise de (örneğin, özgür girişim ideolojisi ekonomik alanda oluşturulmaktadır), diğer alanların da bunlara katkısı olmaktadır, her alandaki ideoloji diğer alanlardan etkilenmektedir. Bu alanlar belirli bir ideolojinin biçimlendirilmesinde, geliştirilmesinde, daha arı bir biçime sokulmasında ya da basitleştirilmesinde rol oynarlar. Örneğin, özgür girişim ideolojisi ekonomik alanda oluşturulduktan sonra okuldaki, ailedeki ideolojilerce ya da siyasal alandaki (devlete ilişkin) ideolojilerce yaygınlaştırılma, geliştirilme, kapsamlaştırılma, basitleştirilme (vülgerize edilme; gezginci limon satıcısının özgür girişim diye adlandırılması, "çağırılması" gibi) durumundadır.

Ama temelde, *her ideolojik bölge görece özerktir*. Toplumun ideolojik yapısı, toplumsal bütünselliğin çeşitli alanlarına ait ideolojilerin hepsinden oluşan bir destedir. Toplumdaki hegemonik ideoloji, tüm bu toplumsal varoluş alanlarındaki uygulamaları, kurumları, toplumsal ilişkileri insanın zihninde yeniden-üreterek, yaşanan toplumsal tümlüğe ilişkin temel *idea*'ları, geçerlikteki (cari) kurumları, uygulamaları meşruiyete kavuşturmaktadır. Bunları, kişilerin kendilerinin de benimsedikleri *idea*'lar olarak göstermektedir. Bunların çevresinde bir görüş birliği (consensus) oluşturmakta, kendi hegemonyasını da bu yolla kurmaktadır. Yani, kendini hegemonik ideoloji durumuna bu yolla getirmektedir.

Kısacası, toplumsal varoluş alanlarında, bu varoluş alanlarının birbirleri arasında (siyasal alan, ekonomik alan, kültürel alan, toplumsal alanlar arasında), ayrıca, ideolojik alanların birbirleri arasında, son olarak da ideolojik alanların kendi içlerindeki (devleti yücelten ideolojik bir bildirim yanısıra, devleti kendinden uzak durulması gereken bir güç sayan ideolojik bildirimlerin de yeralabilmesi gibi) ilişkiler karşılıklı etkileşim olarak görülmelidir. Bunlar arasında hem bir uyum, hem bir zıtlık söz konusudur. İdeolojilerin, değişik alanlardaki ideolojilerden oluşan toplumsal tümselliğin hegemonik ideolojisinin işleyişi, devinimli ve değişkendir. Zıtlıklar içinde sürekli oynak bir yaşam ve gelişme sürdürürler.

Bu durum, ideoloji sorununun önemli bir başka yanını daha vurgulamamızı gerektiriyor. Şöyle ki, belirli bir toplumsal varoluş alanında üretilmiş bir ideoloji bu alandaki uygulamaları, kurumlarını meşrulaştırır. Böylece, ideoloji, meşrulaştırması için oluşturulduğu bu uygulamalar alanında maddi (özdesel) bir rol oynamaya başlar.²²

Ama buna rağmen, varoluşsal alanın kendisi ile o varoluşsal

²² Çünkü, ideoloji, öznelerini kendisinin oluşturulduğu varoluşsal alandaki uygulamalara ilişkin işlevsel bir rızaya (consensus) vardırarak, o uygulamaların yerine getirilmesini, hem de etkin bir biçimde yerine getirilmesini sağlamaktadır. (Örneğin, Pers Savaşlarında Yunanlı komutanlar, savaşın zorlaması karşısında, siyasal topluma geçiş öncesinde olduğu gibi, ordunun birliklerini aynı soydan olanları aynı askeri birlik birimi içinde savaş hattına sokacak biçimde yeniden birimlendirdiklerinde, siyasal alandaki bir ideolojiyi, toplumsal alandaki bir ideolojiyle ve onu özdesel bir güce dönüştürerek desteklemiş olmuşlardır. Morgan'ın anlattığı bu örnekte ideolojinin materyal güce dönüşmesi şöyle oluyor: soy toplumu sonrasında, siyasal toplumda askerlerin ordu içindeki birimlere ayrılması sınıflara göre, diyelim on, yüz, bin kişilik birimler biçiminde olmakta; aynı bölükte ayrı soylardan Atinalılar döğüşmekte idi. Savaşta yaralanan ve ölenlerle fazla ilgilenilmemekteydi. Atina'da ise demos'lar biçimindeki yerleşimde, tribülerin mekânı bu demos'ların düpedüz coğrafi alanı olduğu için, gelişkin işbölümüne rağmen site yaşamının yanısıra, demos'larda hâlâ yakın soylar ve soydaşların ortak yaşamları sürüyordu. Savaşın zorlaşması üzerine askerleri soylarına göre birimlendirmek, savaş alanına, savaş öncesi dönemin geleneklerinin gücünü katıyordu. Savaşın sonra sağ kalındığında yaşanacak gündelik yaşamdaki itibar bakımından ise, demos'lardaki soy yaşamının geleneklerinin yapacağı etkiler ayrı bir önem taşıyordu. Savaşçı kişi yaralanırsa savaş alanında bırakılmamak; ölürse cesedinin açıkta, sahihsiz bırakılmaması güvencesi kazanıyordu. (Cesedin belirli törenlerle gömülmesi, öte-dünya kavramının o günkü durumu nedeni ile, çok önemli olduğu için bu güvence aracılığı ile askerler savaşta sakin ve metin kalabiliyor; birlikte davranabilme gücü kazanıyorlardı. Yunan ordusu, böylece materyal bir güç oluşturan soy toplumu ideolojisiyle Pers'lere karşı gücünü artırmış oluyordu.

alanın ideolojisi arasında çatışkanlıklar da görülebilmektedir. Örneğin, 1940'larda ekonomik alanda üretilen ideoloji bildiğimiz "bırakınız yapınlar" ideolojisi iken, dönem değişmiş, uygulayımında Refah Devleti uygulamasına geçilmiştir. Oysa, ideoloji, devletin ekonomik alana karışmamasını söylemektedir. Devlet ise, ekonomik alana karışmakta, hatta düzenleyici rol oynamaktadır. Bu durumda, ideoloji ile uygulayım arasında, aynı alanın bu iki görünümü arasında bir çatışma çıkmaktadır. Bir belli süre sonra, ya ideolojinin kendisinde ya da ilgili ideolojiyi üreten varoluşsal alanın kendisinde değişimler başlamaktadır. Çünkü bu değişimler gerekli olmaktadır.

Kimi zaman ise, varoluşsal alanların herhangi birinin ideolojisi ve uygulayimleri (koşulları) ile, başka bir varoluşsal alanın ideolojisi ve uygulayimleri arasında çatışkanlıklar görülmektedir. Bunun şu günlerde en ünlü örneği, Daniel Bell'in hakkında bir de kitap yazdığı (*Kapitalizmin Kültürel Tezadları*) çağdaş kapitalizmin ekonomi alanındaki uygulayimlarıyla, ideolojisindeki değişimler (hedonistik/hazcı *ethics*'e geçiş, beklenmesiz doyumlara düşkünlük ve yeniye tutku duyulması gibi ideolojik değişimler ile, bunlara bağlı olarak, haz alınan herşeyin olağanlaştırılması, kısa yoldan yaşama atılıp para kazanmak, arabanın, mobilyanın, vb., eskimeden yenilenmesi, yeni diye gözüken herşeyin hemen moda olması gibi) yüzünden, *ekonomik alan* ile monogami, aile ve dinin yer aldığı *toplumsal alan* arasında çelişkilerin oluşmasıdır.

Bu nedenle, Kellner'e göre, bugünkü toplumlarda aile, okul, iş, çalışma yaşamı, spor, kitle iletişimi araçları gibi *toplumsal yaşam alanlarındaki ideolojik bölgeler* ile, bu bölgelerdeki ideolojinin meşrulaştırmak istediği, böylece bu alanlardaki uygulayimlara ilişkin *consensus*'lar oluşturmayı amaçladığı *toplumsal ilişkiler arasında* ikili bir bağıntı olduğunu gözönünde tutmak gerekmektedir. Bu bağıntı içinde, toplumsal alanlar ile ideolojik alanlar hem karşılıklı olarak birbirlerini üretmekte ve birbirini pekiştirmekte, hem de aynı anda bunların arasında gerilimler, çatışkılar bulunmaktadır. Frankfurt Okulu ile Althusser ise, aile, kilise, okul, iş, çalışma yerleri, spor, kitle iletişimi araçları, vb. arasında monolitik bir yapı bulunduğunu savunmakta; bunların, hepbirden hegemonik ideolojiyi oluşturacak biçimde, tümüyle uyumlu ve çatışkısız bir işleyişle toplumsallaşma araçları olarak işgörebildikleri sonucuna varmaktadır. Oysa, çalışma alanındaki *ethic* ile tüketim *ethic*'i; konformite ile bireylik, vb. gibi çeşitli ideolojik bölgeler arasında ayrılıklar bulunmaktadır. Hatta, bazı alanlar arasında sistemin temel değerleri ve kurumlarına

yönelik karşıtlık öğeleri de vardır; karşı-kültür ideolojileri gibi.²³

Kellner'in "başat ideoloji" dediği, aydınların, bürokratların, yöneticilerin ideolojisinde pozitivizm ve teknokrasi etrafında örgütlenmiş tutarlı bir yapı görülmekte iken, halkın çoğunluğu arasındaki ideolojilerde böyle örgün bir yapı görülmemektedir. Bu durumda, toplumun iki farklı alanında iki ayrı ideolojik yaşam oluşmaktadır. Bolluk ve tüketimcilik ideolojisi ile tutumluluk ideolojisi; yükselmek için çok çalışmayı, sadece kendine güvenmeyi aşıl原因 "self-determinizm" ideolojisi ile, haz düşkünlüğü (hedonizm) ideolojisi birlikte yaşanmaktadır bu kesimlerde.

Üstelik, Popüler Kültür diyeceğimiz tanımı güç, ama gitgide önem kazanan ve genişleyen bir özel alanda bu çelişkiler yeniden ve yeniden üretilmektedir. Örneğin, TV'nin eski dizi filmlerinde aile kurumu ve bu kurumun içinde yer aldığı toplumsal varoluş alanının ideolojisi yüceltilip toplumsallaştırılırken; son yıllarda, bekâr ve çalışan kadınların, tek ebeveynli ailelerin yaşamı işlenmekte, bunların değerleri savunulmaktadır. TV'nin suç (ceza) dramlarında ise bazı dizilerde toplumun kurallarına uymak gerektiğini aşıl原因 uymacı (conformist) bir ideoloji aşılınmakta; bazılarında suçun oluşumu, bir sorun olarak, yansız bir görünüm içinde işlenmekte; düzenin, bu işi çözümleyecek donanımlarının kesinlikle duruma bir çözüm getireceği söylenmektedir. Bazılarında ise (*Madigan*'da olduğu gibi) suçun görüldüğü yerde ezilmesi, hukukun olağan süreçlerinin işlenmesinin beklenmeyebileceği savunulmaktadır. Bazılarında ise (Baretta dizisinde olduğu gibi) suç/ suçlu/ ve suçluyu kovalayan özdeş denecek kadar aynı çevrenin kişileri gibi gösterilmekte; toplumun kurallarını savunan Baretta suça, suçluların çıkışına engel olamamakta; sadece suçluları, düzenle onların açısından çok büyük maliyet gerektirecek çatışmalara girmekten alakoymaktadır. Adama-kıllı yoldan çıkmış profesyonel suçlular bile bir ölçüde sevimli gösterilmekte, kadın satıcısı Zenci (bunlar kirli işler olmakla beraber, reel-toplum için gerekli bir servis bölümü olduğu gibi belki de) polislin korumasında "icra-i sanat" eylebilmektedir. Sonunda Baretta iyi niyetli, ama düzene açıktan eleştiri yöneltmeyen, öfkesini kendinden çıkararak bir mazoşist olup çıkmaktadır!

²³ Karşı-kültür ideolojileri birara fazla ciddiye alınmış bir konu. Şimdilerde ise, kendileri bile birbirlerine ters ve birbirleriyle çelişkili oldukları için, sistemin etkilerine açık ve materyal gücü zayıf bu karşı-kültürlerin, eninde sonunda, birer "kültür adacığının" içinde yaşamını sürdüreceği; bir süre sonra da, yerini başka türlü bir karşı-kültüre bırakacağı; üyelerini uzun süre birarada tutamayacağı söyleniyor.

Bazı TV dizilerinde ise, bu düzenleme çok daha gelişkin bir kurulumda içinde yapılmaktadır. Bunlarda hem bir gruba (topluluğa) uymayı öneren konformist ideoloji öğeleri var, hem de dizinin aynı bölümlerinde, dizideki grubun öbür üyelerinden daha üst düzeyde bir süper-üye var. Böylece, aynı anda hem konformizm, hem de topluluğa hükmetme aşılması var. Doğaldır ki, bu karmaşık ileti düzenlenmesinin algılanmasında televizyon izleyicilerinin farklı kategorilerinin özelliklerini de hesaba katmak gerekmektedir. Bu ayrımlı kategorilerden bazıları için TV dizilerinde gösterilen topluluk içindeki süper-üyenin varlığı konformizm yönündeki etkiyi artırıcı bir ek-öge etkisi yapabilmektedir. Diğer bazı kategorilerde ise nihilist, kendini yoketme içgüdüsünden kaynaklanan bir duygusal gereksinime bağlı olarak, bir süper-kişilik arayışına yanıt yerine geçmektedir. *Kojak* dizisi, bu tür karmaşık kurgulu TV dizilerinin örneği olarak gösterilebilir.²⁴

Bazı televizyon dizilerinde ise, ilk bakışta ters gözüксе de, daha

²⁴ Baretta tipi ile Kojak tipi 1940'ların bir başka tipi olan Humprey Bogart ile karşılaştırıldığında, düzene "karşı çıkan" kahramanların bugünkü Baretta'da da, Kojak'da da "yalnız kişi" olmaktan çıktığını; bir bürokratik yapı içinde, ya da bir topluluk içinde yaşamaya başladığını; Humprey Bogart'ın gerçek-yaşamda itibar edilmeyen ve daha eski bir dünyanın soylu değerleri uğruna savaşıp yenik düşmesine karşılık, Baretta'nın gerçek-dünyaya az maliyetle uyumlanabilmekle yetinen, bireysel yaşamı bile gerçek-dünyanın bürokratik örgütlerinin komutlarına bağımlı kılınmış iyi ve yalnız biri olduğunu görüyoruz. Baretta, sistemin bozuk yanlarını, onun rıza sınırları içinde düzeltmeye çalışan biri. Kojak ise, yoğun anomi içinde biri.

Bu değişimler, bilindiği gibi, Huizinga'nın *Orta Çağın Yaprak Dökümü*'nde ve *Homo Ludens*'de ele aldığı; ama, çağdaş insanın oyununun (fantazyasının) gerçek-yaşamın buyruğu altına girdiğini; gerçek-yaşamın bir tamamlayıcı ögesine dönüştüğünü göremeyip, oyun'un gerçekten yitirildiğini söylediği açıklamalarında çok güzel anlatılmaktadır. Eşit konumdaki insanların kurallarını önceden koyabildikleri; gerçek-yaşamla ilgili araçsallaştırılmış bir yanı olmayan ve içinden istendiği zaman çıkılabilen oyun olarak oynayabildikleri yaşam yerine, Huizinga, çağdaş toplumda insanın oyun ve yaşamının çocuklaştırmalara dönüştüğünü; sözde-oyuna dönüştüğünü söylüyor. Böylece, Huizinga bir kültür tarihçisi olarak, oyun'un oyun olarak oynanabilmesi için, (a) katılan tarafların oyunun kurallarını koymakta, bunları bilmekte, bunlara uymakta olanakça ve bilinçle eşit durumda olmalarını; (b) oyunun pratiksel bir erek taşınamaması gerektiğini oldukça açık bir dille anlatabilmiştir. Göremediği yan ise, Engels ile Marx'ın Huizinga'dan çok daha önce belirttikleri gibi, modern toplumun "yeraltı dünyasının", onun gün ışığında çalışan Faustian yanının ürünü olduğudur. Yani, oyun'un özgür bir oyun olmaktan çıkıp, bağımlı insanın ileri yaşta çocuklaştırılmasına dayanan bir sözde-oyuna dönüştürülmesinin oyunun reel-yaşama uyumlanmanın zorunlu bir aracına ve reel-yaşamın kaprisli bir tamamlayıcısına dönüştürülmesi nedeniyle olmuş bulunmasıdır.

dün denecek kadar yakın bir geçmişin başat ideolojileri *demistify* edilmekte; aile ile monogaminin eleştirildiği, alay konusu edildiği görülmektedir. Bazılarında da polise, mesleklere, çalışma dünyasına, cinselliğe, dine ilişkin ideolojiler *demistify* edilmektedir. Kimilerinde ise, başat ideolojilerden biri ele alınmakta, bu ideolojiden güldürü anlatımı içinde yola çıkılarak çağdaş varoluş alanlarından birindeki bir ideolojinin içindeki çelişkiler sergilenmekte ve açılmaktadır. En son, en ilginç denemelerden biri de, korku ve gerilim türü sado-mazoşist filmlerdeki yeniliklerdir. *Drakula* ile *Frankeştayn*, bilindiği gibi, 19. yüzyıl başlarında kensoylu sınıfın kendi fantazyaya dünyasından hayat bulmuşlardır. Ama daha sonraları popüler versiyonları (tür) ile küçük kentsoylu sınıfın fantazyaya dünyasına yerleşmişlerdir. Bugünlerde ise, köktenci küçük kentsoylu sınıfın yaptığı, tecimsel gösterimi de olan bazı *avant-garde* korku ve gerilim filmlerinde *Drakula*, kendi yaratıcısı olan düzeni yıkmaya yöneltilmektedir! Kimilerinde ise, iş'lik ile aile ortamının (kamusal yaşam alanı ile, özel yaşam alanı) içiçe girdiği bir dekor düzenlenimi içinde ana, baba ve çocuklar ile üst kuşaktan bir figürün yer aldığı yaşamın günlük akışı anlatılırken yaşamın aksaklıkları "sızlanma" yöntemi içinde değil, bir "direnme" yöntemi içinde anlatılmakta; bu aksaklıklardan ve varolan toplumsal yapıda edinilmiş kişilikten kurtuluşun negatif bir serbesti için düzenle pazarlık yaparak değil, ona cepheden ve bir tüm olarak karşı çıkarak olabileceği ileri sürülmektedir. Şematik bir yapıya sürüklenmemek için de, anlatımda konvansiyonel öğeler kullanılmakta; bunların iç bileşimindeki yeni düzenlemelerin tümünden yararlanarak yeni bir anlamlandırmaya erişilmek istenmektedir.³⁵

Sonuçlar ya da Bazı Belirtiler

Yer yer ilgili gördüğüm yanlarıyla başka yazarların görüşlerini de metinde ya da sayfa altı açıklamalarında özetlemeye çalıştığım, fakat ana çerçevesi bakımından Kellner'in çalışmasından yola çıktığım bu incelememde kapitalist sanayi toplumlarının ideolojik yapılarının işlevleri, bu işlevlerin nerelerde görülmekte olduğu, bunlara karşı diğer karşı-ideolojilerin öğelerinin, alanlarının ve bölgelerinin nerelerde bulunabileceği, hegemonik ideolojinin kendi içinde bile özgürleştirici öğelerin yer alıp almadığı gibi konularda ortaya şu sonuçlar çıkıyor diyebiliriz :

³⁵ Bu konuda bk.: Robin Wood, "Return of the Repressed," *Film Comment*, Temmuz/Ağustos 1978, ss. 25-32.

1. Çağdaş sınılaşmış kapitalist toplumlarda kapsamı geniş, birleştirici bir hegemonik ideoloji olmakla beraber, bu hegemonik ideolojinin kendi içinde bile çelişkiler bulunmaktadır. Diğer varoluşsal alanlardaki ideolojilerin arasındaki çelişkilerin yanısıra, bunların arasında bir tümlük ve tutarlılık sağlayan hegemonik ideolojinin kendi yapısı da ne rijittir, ne de tümüyle homojendir. Tersine, esnek, çelişkilerle dolu, fakat böyle olduğu için koşullara göre kendini yenileyebilen bir yapıdadır hegemonik ideoloji. Bu esnek yapı, hegemonik ideolojinin toplum yaşamının materyal koşullarındaki değişimleri izleyebilmesine, kendini onlara uyumlayarak bu değişimlerin içinde yer almasına yardımcı olmaktadır. Böylelikle, hegemonik ideoloji bu değişimleri, toplumsal formasyonun kendini yenilemesine yarayan *sınırlı kılınmış meydan okumalar* (challenge) olarak işgörme düzeyinde tutma olanağı bulmaktadır. Ama, hegemonik ideoloji bu işlevlerini mutlak bir etkinlikle yapamamakta; ekonomik düzeyinin verimliliğindeki asgari yükselme rutinine, insanların yaşama ilişkin beklentilerinin düzeyindeki rutin yükselmelere göre bu etkinliği değişiklikler göstermekte; bu iki rutinde kesinti ve kırılma olduğunda ise, açık baskıcı yöntemlere ve bunların yer aldığı düzeylere başvurulmaktadır. Olağan koşullarda ise, "farklılığın" tümüyle yokedilmesi yerine, onun "evcilleştirilmesi" ve "organik karşıtlık" niteliği kazanmasının önlenmesi yeğlenmektedir.

2. Bu durumda, varolan toplumsal yaşam yerine daha gelişkinine geçmek için gözönünde tutulması gereken uğraş alanlarından biri olan ideolojik mücadelenin, tarih boyunca rastladığımız yükselen her sınıf için toplumsal yaşamın her alanında yapılabildiği ve yapılabileceği anlaşılmaktadır. Hegemonik ideolojinin bile günümüzün modern toplumlarında varoluşsal alanlardaki çeşitli ideolojiler aracılığı ile ve esnek bir yapı içinde etkinliğini sürdürebildiği gözönünde tutulduğunda, bu mücadelenin homojen, rijite ve yalnızca tek bir sınıfın ideolojisini oluşturmaktan çok, bugün için henüz "sınıf konumunda bulunmayan, ama toplumsal yaşam koşulları açısından hegemonik ideolojiye tümüyle katılmadıkları, hatta Fantazyalarında olsun karşı çıktıkları görülen çeşitli kesimlerin farklı yaşam alanlarına uygun seslenme yetisi olan geniş, esnek ve demokratik öğeleri zenginleştirilmiş bir "ism-olarak-ideoloji" oluşturmayı hedef alması gerekmektedir.

Popüler kültür diyebileceğimiz kültür, bu tür sınılaşmamış kesimlerin ideolojilerinin de en yoğun yer aldığı alan olduğu için, popüler kültür çağdaş toplumların ve çağdaş toplumsal yaşamın ideolojik yapısının anlaşılması ve evrindirilmesi açısından büyük önem

taşımaktadır. Popüler kültür yaşamı, bu toplumlardaki yaşamın yerine daha esneklikli, daha insan onuruna yaraşır bir yaşama geçebilme için yapılacak ideolojik çalışmaların etkinliğini arttırmak için her yönüyle incelenmesi, araştırılması, açıklamaya çalışılması gereken bir yaşam alanı olmaktadır. Yeni "ism-olarak-ideoloji"nin oluşturulmasında, popüler kültürün ve popüler kültür yaşamının bilinmesi, gözönünde tutulması gerektiği anlaşılmaktadır. Popüler kültürün bilinmesi, öte yandan, alışılmış toplumsal yaşamın rutin işleyişindeki kırılmalarda, kesintiye uğrama dönemlerinde radikalleşen küçük mülkiyetli ve mülkiyetsiz alt tabaka ve kesimlerin tutucu ve gerici siyasal eylemlere kapılmalarının önlenmesi açısından da önem taşımaktadır. (*) Böylesi dönemleri demokratik yaşamı yıkıntıya uğratmadan aşmayı amaçlayan siyasal hareketler için, bu tür kritik dönemlerde alt kesimlerin bu dönemlerde artan radikalleşmesinin, bu kesimlerin örgütsüz bırakılması durumunda, anti-demokratik gerici ve baskıcı radikal hareketlere eğilim gösterebileceğini bilmek büyük önem taşımaktadır. Toplumun çeşitli sınıf ve tabakalarını başat kültürün (bir yönüyle de, hegemonik ideolojinin) içinde tutan alışılmış yaşam rutininin kırılmaları ve kesintilere uğramaya başladığı kritik dönemlerde kültür yaşamı ve ideolojik yapı da parçalanmalara uğradığı için, alt-kültürlerin ve çeşitli ideolojik alan ve bölgelerin kendi önemleri de artmaktadır. Bu nedenle, kritik dönemlerde, popüler kültür yaşamının olağan zamanlardaki yumuşak bir yapılanma içindeki dağılgan alan ve bölgelerdeki işleyişine demokratik amaçlarla müdahalelerde bulunabilmek için, en temel demokratik değerlerin bütün bu alan ve bölgelerdeki değişik ideolojik öğelerle sarmallaştırılarak bu alan ve bölgelerdeki ayrı ayrı yapılanmalar içinde de sonulmasına ve savunulmasına özen göstermek gerekmektedir. Nitekim, hegemonik ideolojinin de yaptığı, bu tür kritik dö-

(*) Walter Benjamin, Tarih Felsefesi Üzerine Tezler'inde bu konuyla ilgili olarak, insanlığın çok eski zamanlardan beri reel-olanla yetinmemek ve reel-olanı aşmak özlemi içinde bulunduğunu, çekilen acıların hakettirdiği özgürleşimi gerçekleştirecek Mesih beklentisi geleneğinin de bu özlemin bir yansıması olduğu belirttikten sonra şunları söylüyor :

"... Her çağda geleneği, kendisini yenilgiye uğratacak olan conformism'e karşı yeniden ve yeniden direndirmeye çalışılmalıdır. Mesih, yoksun bırakılmışların kefaretinin içtikleri acıların hakettirdiği özgürleşimin - ç.] gerçekleştircisi olarak gelecek değildir ille de. İsa düşmanlarının buyruğuna girmiş bir zulmedici olarak da gelebilir deniyor. Geçmişin bağrından umudun közünü bulup yeniden şavklandırarak olan tarihçi, yalnız ve yalnız, yengiyi kazanacak olursa eğer düşman zulmünden ölümlerin bile kurtulamayacağını iyi bilen olabilir. Ve bu düşmanın yengiyi kazanacak yan olma olasılığı yeterince azaltılabilmiş de değildir." [VI. Fragman'dan.]

nemlerde, çeşitli ideolojik alan ve bölgeler için ayrı ayrı "seslenmele-re" başvurmak; fakat, bu ayrı gibi görünen "seslenmelerin" hepsin-de, en altta, aynı temel değerleri savunmak olmaktadır. Bu en alttaki temel değerler, her ideolojik alan ve bölgede, o alanın ya da o ideolojik bölgenin kendi ideolojik öğeleriyle sarmallaştırılarak sunulup savunulduğu için, dikkatli bakılmadığı sürece, her ideolojik alan ve bölgenin ötekilerle çelişik bir ideolojisi olduğu sanısına kapılmaktadır. Oysa, bu, günümüzün ileri sanayi toplumlarının artan iç çeliş-kilerinin —en başta da, aşırı bürokratikleşmenin, aşırı rasyonelleş-tirimin ve manipülasyonun sistemin kendi etkinliği için bile handi- kaplar yaratacak düzeye varmış oluşunun— gerektirdiği yeni ve ka- lıcı bir durumdur. Çağdaş toplumların demokratik ve özgürlükçü top- lumsal yaşama geçiş sürecine yatkınlaştırılmasını amaçlayan siyasal hareketlerin, günümüzde, hegemonik ideolojinin bu yeni örgütlenim biçimine karşı *spontane* bir biçimde ortaya çıkan ve direnimsiz nite- likteki çeşitli alt-kültürlere ve karşı-ideoloji alan ve bölgelerine bir yandan eleştirel bir tutumla yaklaşması, bunların *spontane* hare- ketler olarak kaldıkça sistemi güçlendirecek *kural-dışılıklar* olmak- tan ileriye gidemeyeceklerini gözönünde tutması, fakat bir yandan da bu *spontane* oluşumlardaki demokratik potansiyeli küçümseme- mesi, onlarla geniş ve sabırlı bir etkileşimde bulunmaya tahammül etmesi gerekmektedir.

Bu açıdan düşünüldüğünde, popüler kültürün gözönünde tutul- ması gereken en önemli özelliği, sanırım, onun hem hegemonik ideolo- jiye ait öğeleri, hem de "acılar içindeki" insanlığın özgürleşme beklentilerini yansıtan karşı-ideolojik öğelerini birlikte içinde barın- dırmasıdır. Reel-yaşamın örgütlenmesi, günümüzün toplumla- rında da, tıpkı çok eski zamanların toplumlarında olduğu gibi, bir yandan egemen kesimin temel değerlerine göre düzenlenmiş bir reel-yaşam alanının; bir yandan da, egemen kesimin kültürel hege- monyası aracılığı ile bu gündelik yaşamın içinde işlerliğe kavuştur- duğu egemenliğine ve tahakkümüne karşı direnmeyi, ya da, hiç de- ğilse, geleceğe ertelenmiş bir *kurtulma* beklentisini canlı tutmayı amaçlayan bağımlı kesimlerin yeniden erişmek istedikleri temel de- ğerlere göre düzenlenmiş fantazyaların oluşturduğu ayrı bir yaşam alanının varlığıyla olmaktadır. Bu, çok eski zamanların Mısır, Sümer, Grek ve Roma dünyasında egemen kesimlerin egemenlik araç- larının etkinlik kazanmasını önleyen *mesafe* probleminden kaynak- lanmaktayken, günümüzün modern toplumlarında sınırsız denecek bir düzeyde potansiyel etkinliğe (müessiriyete) sahip olan gelişkin üretim teknolojisinin dolaysız ve dolaylı olarak *maddi ve maddi-olma- yan* değerlerin üretilmesinde en geniş ölçülerde istihdam edilebilmesi

İçin ge eken "toplumsal yaşama alt kesimlerin de katılmaları" durumunun bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Ne var ki, bir noktadan sonra, modern toplumların kurulu yapısı içinde bu kesimler için gerçekleştirilebilen "toplumsal yaşama katılma biçimleri", bu kesimlerdeki insanların bu *toplumsal yaşama katılma durumunda* kendiliğindenlikli ve özgünlük taşıyan bir yaşama biçimine sahip olabildikleri sanısı kazanmalarına yetmez olmaktadır. Hegemonik ideolojinin, günümüzün ileri sanayi toplumlarında, yirminci yüzyıl başlarına gelinceye kadarki girişimci kapitalizm dönemindeki hegemonik ideoloji ile bile karşılaştırılmayacak kadar karmaşık, çelişkilerle dolu, esnek ve alabildiğine değişken görünümlü bir yapılanmaya geçmesinin nedeni de modern toplumlardaki bu yeni durumdur.

Modern toplumların bu karmaşık yapısına karşın, bağımlı konumdaki insanların bütünüyle ortadan kaldırılamayan kendi beklentilerini dile getiren ayrı kültür alanları ve bölgeleri; bu alan ve bölgeleri zenginleştiren özgürleşimci fantazyaları günümüzde de sürmektedir. Reel-yaşamın, giderek, iş'likteki çalışma saatlerinin dışındaki zamanı da kendi çalışma disiplin ve *ethics*'ine bağımlı kılması bile bunu bütünüyle önleyememektedir. Bu nedenle, bağımlı kesimlerin bu özgürleşim beklentileri ve fantazyaları Tarih'in zaman boyutu dışında başka bir zaman boyutuna terk edilmiş olarak da olsa, varlığını sürdürmektedir. Huizinga'ya göre özgürleşim beklentilerinin, neredeyse, yalnızca rüyâ ve fantazyalarda yer alabilmesinin nedeni; (a) günümüz toplumlarında kültürün tinsel yanları ile toplumun materyal güçleri arasında uyumlu bir dengenin oluşturulamamış bulunması; (b) buna bağlı olarak, "toplumsal reformlar yolu ile daha iyi bir toplumsal yaşamın sağlanamaması... dünyanın düzeltilmesinin güç, ölmenin ise zor olduğu [modern zamanlarda] ... reel-olandan daha iyisini istemekten ve arzu etmekten hiçbir zaman vazgeçmeyen insana bugünün uygarlığının tek bir yol bırakmış olmasıdır: rüyâya ve fantazyaya kaçış."²⁶

Ne var ki, reel-olanın karşısında rüyâya ve fantazyaya kaçış, reel-yaşamı değiştirmeye yetmemektedir. Reel-yaşam içindeki zaman, insanın kendini özgürleştirerek ve bilinçlendirerek, Aristo'nun ve ondan yola çıkan Huizinga'nın söylediği gibi kendini "yüceltmesine" elveren bir serbest zaman olarak yaşanmamaktadır. Yaşam,

²⁶ Johan Huizinga, *The Waning of the Middle Ages: A Study of the Forms of Life, Thought, and Art in France and Netherlands in the Dawn of the Renaissance* (Gordon City, N.Y.: 1954)'ten aktarıldığı yer için, bk.: Robert Anchor, "History and Play: Johan Huizinga and His Critics," *History and Theory*, XVII (1: 1978), ss. 69-70.

her ilişkide, bir tarafın kuralları koyan taraf; diğer tarafın ise, bu kurallara uyan taraf olmasına dayandığı ve insanlar arasındaki ilişkilerin insan'ın insan üzerindeki egemenliği aracılığı ile egemen insanın doğa ile etkileşimde bulunmasının bir araç'ı haline gelmiş bulunduğu için iş'likte de, iş'liğin dışındaki saatları dolduran müzikte, sporda, tatil endüstrisi etkinliklerinde, eğlence endüstrisinin etkinliklerinde, "resmi geçitlerde", kitleselleştirilmiş bayramlarda, bilimde, sanatta vb., bir tür "ileri yaş çocuklaştırımına" dönüşmüş bulunmaktadır.²⁷ Başka bir deyişle, günümüzde, reel-yaşamın yarattığı acılar karşısında kendi özgürleşim beklentilerini dile getiren *kendi* rüyalarına ve *kendi* fantazyalarına kaçmaya çalışan bağımlı kesimlerin rüyaları ve fantazyaları bile günümüzde denetim altına alınmak istenmektedir. Bunun amacı ise, acı da olsa söylemesi, Walter Benjamin'in 1940'lara doğru belirttiği gibi, toplumsal yaşamına özgür ve bilinçli bir birey olarak katılabilme olanağı azalan çağdaş insanın, genişletilen toplumsal yaşama katılma olanaklarına rağmen, gerçekte toplumsal yaşama değil, toplumsal yaşamın estetize edilmiş replikasına katılmakla yetindirilmek istenmesidir. Bunun temelinde ise, Huizinga'nın kültürün maddi yanı ile, kültürün tinsel yanı arasında uyumlu bir dengenin kurulamadığını belirtirken söylemek istediklerini daha bir açıklayan Walter Benjamin'e göre, kendi varoluşunu sürdürebilmek için bir yandan teknolojinin gelişmesini devamlı olarak sürdürmek zorunda olan, bir yandan da teknolojinin gelişmesini doğal olmayan bir yöne sevk etmek (yani, yaşama destek olacak yöne değil, yaşamın yerine ölümü egemen kılacak yöne sevk etmek) zorunluğunda bulunan insan ilişkileri bulunmaktadır. İnsan'ı insan'dan uzaklaştıran, ayrıca, insan'ı doğa'ya düşman kılan da, aslında, Benjamin'e göre, hep bu insan ilişkileridir.²⁸

Böylesi bir tarih döneminde, popüler kültürün ideolojik işlevlerini incelemenin, anlamaya çalışmanın önemini vurgulamak bile gereksiz. Bu açıdan bakıldığında ise, artık, sadece işçi ve emekçi sınıf ve katmanları için değil, modern toplumlarda politik rejim farklı-

²⁷ Johan Huizinga, *Homo Ludens: A Study of the Play Element in Culture*, İng. çev. ve Giriş'in yazarı George Steiner (London: Paladin, 1971), ss. 185-86; ve 1955 baskısından da, s. 238.

²⁸ Bu konuda Walter Benjamin'in "Alman Faşizminin Kuramları" başlıklı incelemesine bakınız. Ayrıca, yakın yıllarda çıkan Ansgar Hillach'ın, "Walter Benjamin'in 'Alman Faşizminin Kuramları'" başlıklı uzunca bir incelemesine de bakılabilir. Birlikte incelenmesi, özellikle, Frankfurt Okulunun ve Benjamin'i yeni tanıyan bizler için çok yararlı, hatta gerekli. Her iki yazı için de, bk. *New German Critique, an Interdisciplinary Journal of German Studies*, 17 (Bahar, 1979), sırasıyla her iki yazı için bk.: ss. 120-129 ve 99-120.

lıklarını bile aşarak bütün toplumlarda ve toplumların bütün kesimleri için yaşamsal sorunlar yaratmaya başlayan modern toplumsal yaşamın yeniden düzenlenmesi; etkin ve özgür bir iletişim ortamı içinde eleştiriden geçirilip yeniden biçimlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bunu yapabilmek ve bunun gerçekten tek umut olduğunu anlayabilmek için de, özgürleşimci, demokratik ve insansal değerlere aykırı düşmeyen bir ideolojik aydınlanma programının biçimlendirilmesi gerekmektedir.

Böyle bir yeniden-oluşum sürecinin en başında yapılması gereken ise, gene Benjamin'in en umutsuz yıllarda bile söylediği gibi, "rüyalarımızın ve fantazyalarımızın birer Tarihsel ürün olduğunu bilerek onlara sahip çıkmak... uzak geçmiş zamanlardan beri sürdürülen özgürleşim beklentilerini her Tarihsel dönemin koşullarına göre değişik anlatım biçimleri ile dile getiren bu rüyâ ve fantazyalarımızdaki özgürleşim beklentilerimizi gerçekleştirmenin yollarını aramak, bulmaktır. Bu ise, Benjamin'in *Tarih Felsefesi Üzerine Tezler*'inde duyarlı bir yapı içinde dokurcasına anlattığı üzere, rüyalarımızın ve fantazyalarımızın dile getirdiği özgürleşim beklentisini, Tarih'e ait zaman boyutunun dışındaki *messianistic* zaman boyutundan çıkarıp, onu, siyasallaşmış insan'ın kendi elleriyle müdahalede bulunabileceği Tarihin kendi zaman boyutuna konumlaştırmamıza bağlı bulunmaktadır.

Bu nedenle, popüler kültür yaşamını bilmek, popüler kültürün yapısını ve işleyişini inceleyip öğrenmek, "toplumun gelişmesi" olgusu ile, "insanın özgürleşmesi" ya da insanın "kişi" olmaktan çıkarak "birey" durumuna gelebilmesi arasındaki çelişkiyi ortadan kaldıracak yeni bir tarih dönemine geçebilmek için önemli yararlar sağlayacaktır. Bunların başında ise, söz konusu *geçiş*'in, hegemonik ideolojinin karşısında bile, kendi kültür yaşamlarında da olsa, özgürleşim beklentilerini canlı tutmaya çalışan geniş kesimlerin de katılacağı özgür bir iletişim ortamının oluşturulması ile içiçe gerçekleştirilmesi için gerekli olan kültürel ve politik etkileşimlerin (bu *geçiş*'i tasarlayan toplumsal kesimler ile, bu *geçiş*'in itici gücü olan toplumun geniş kesimi arasında) daha kolay sağlanabilecek oluşu gelmektedir.